

Reiner Tosstorff

”En Moskvaprocess i Barcelona”

Förföljelserna mot POUM och deras internationella betydelse*

Om Reiner Tosstorff

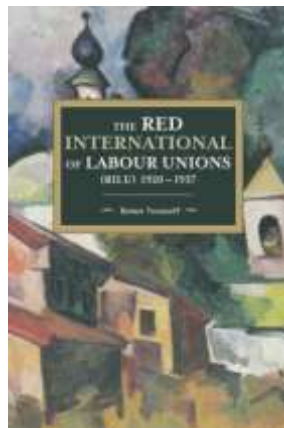
Tyskland har en lång och rik tradition när det gäller arbetarrörelsen. Från slutet av 1800-talet var det ett föregångsland som inspirerade marxistiska socialistiska rörelser över hela världen. Detta gällde även Ryssland fram till revolutionens seger, men också därefter spelade Tyskland en mycket viktig roll, bl a i den Kommunistiska internationalen.

Den tyska arbetarrörelsen frambringade och fostrade ett stort antal teoretiker, filosofer, propagandister och historiker – förutom Marx och Engels sådana som Karl Kautsky, Eduard Bernstein, Rudolf Hilferding, August Bebel, Franz Mehring, Rosa Luxemburg, Paul Levi, Max Beer, Clara Zetkin, Otto Rühle och August Thalheimer. Dessa och andra personer producerade en rik socialistisk litteratur.

Fram till Hitlers maktövertagande 1933 var den tyska arbetarrörelsen och tyska marxister en viktig inspirationskälla inte minst för oss i Sverige. Så är det inte längre, vilket är synd, för även om Tyskland av naturliga skäl inte kunnat återta rollen som världsledande när det gäller detta, så lever den traditionen fortfarande vidare i dagens Tyskland, vilket tar sig uttryck i att det där har producerats ett stort antal värdefulla böcker, avhandlingar, dokumentsamlingar, tidskrifter m m som rör arbetarrörelsen och marxistisk teori. Tyvärr verkar detta vara i stort sett okänt utanför den tyskspråkiga världen, trots att där finns mycket som borde vara av intresse även för oss. Det borde således vara dags att än en gång vända blicken åt Tysklands håll för att ta del av vad man där har att erbjuda.

Den artikel som vi här återger är ett exempel på detta. Den handlar om en viktig episod i det spanska inbördeskriget och är skriven av den tyske historikern Reiner Tosstorff, som är något av en specialist på det spanska inbördeskriget och särskilt det anti-stalinistiska marxistiska partiet POUM, som hans doktorsavhandling, *Die POUM im spanischen Bürgerkrieg* (1986) handlar om.

Men Tosstorff har även skrivit om annat. Dit hör hans historik över Röda fackföreningsinternationalen, *Profintern: die Rote Gewerkschaftsinternationale 1920-1937* (2004), som är det enda av hans större arbeten som finns på engelska, med titeln *The Red International of Labour Unions (RILU) 1920–1937* (Brill 2016, Paperback Haymarket 2018).

Flera av Tosstorffs arbeten finns översatta till spanska och/eller katalanska, t ex boken *El POUM en la revolució espanyola* (352 sid), som är en bearbetad katalansk utgåva av Tosstorffs doktorsavhandling.

Artikeln som vi översatt här, handlar om förföljelsen av och rättegången mot POUM hösten 1938, och är hämtad från hans bok *Die POUM in der spanischen Revolution* (2006)*, som är en artikelsamling. Vi har i vissa fall kompletterat noterna (anges inom []), samt tillagt ordförklaringar m m i onummerade noter (*). Dessutom har tillagts lästips efter artikeln.

Artikeln har översatts av *Per-Olof Mattsson*.

---

* Den aktuella artikeln är en bearbetning och aktualisering av ett bidrag till ett seminarium om stalinistiska ”utrensningar” i februari 1992 vid universitetet i Mannheim, vilket publicerades i *Kommunisten verfolgen Kommunisten. Stalinistischer Terror und „Säuberungen” in den kommunistischen Parteien Europas seit den dreißiger Jahren*, red. Hermann Weber, Berlin 1993, s. 193–216 och på CD-Rom *Jahre Spanischer Bürgerkrieg. Veranstaltungsreihe in Göttingen vom 3.–26. Juni 1996*, Göttingen 1998.

Introduktion

Stalinismens förföljelse av POUM under det spanska inbördeskriget var en stor ”cause célèbres”^{*} inom vänstern. Komintern rättfärdigade den med en gigantisk propagandakampanj och gjorde godkännande av den till ett lackmustest för den ”riktiga” anti-fascistiska inställningen. POUM:s påstådda medbrottslighet med fascismen föreföll också motivera och komplettera Moskvaprocesserna med bevis på en internationell trotskistisk konspiration. Omvänt noterade POUM och dess försvarare också detta och jämförde de repressiva åtgärderna därmed.¹

Intensiteten med vilken propagandan mot POUM genomfördes visar att även medlemmar i kommunistpartierna, som i likhet med Artur London och Walter Janka, senare blev offer för stalinistisk förföljelse, upprepade många av tidens påståenden – om än inte i den mest extrema formen av ”medbrottslighet med fascismen” – men även då utan kritisk granskning.²

Direkt efter att undertryckandet börjat lyckades POUM inte bara mobilisera politiskt motstånd internationellt, utan framför allt att avslöja huvuddragen i metoderna och bakgrunden. Mycket av det förblev naturligtvis dolt, eftersom de inblandade på kommunistisk sida förblev tysta, även om de, som i fallet med representanten för den sovjetiska säkerhetstjänsten i Spanien, Alexander Orlov, hoppade av till väst. De olika på varandra följande ledningarna för spanska kommunistpartiet (runt José Díaz under inbördeskriget, Dolores Ibárruri efteråt och Santiago Carrillo efter 1956 och så vidare) har aldrig visat något intresse för deras många medlemmars inblandning i den republikanska säkerhetsapparaten under inbördeskriget. Det var inte förrän vid (den delvisa) öppningen av de sovjetiska arkiven efter 1991 som – förutom forskning om många allmänna aspekter av inbördeskriget, särskilt om det sovjetiska militära stödet – gjorde fram till dess okända detaljer om repressionen mot POUM kända, men också bekräftade många samtida gissningar och rekonstruktioner. Avslöjandena av omständigheterna kring mordet på Nin var av särskilt intresse. Denna kunskap används i det följande.

Från kampanjen mot POUM till dess undertryckande (november 1936–juli 1937)

De spanska kommunisterna hade kraftigt angripit POUM från dess början, i enlighet med Kominterns riktlinjer för propagandan. De var inledningsvis dock utan politisk makt och

^{*} Franska. Betyder *ett märkligt fall*.

¹ Jämförelsen gjordes omedelbart i början av undertryckandet av POUM (t.ex. 25/6 1937 i en artikelrubrik i den franska syndikalistiska tidningen *La Révolution prolétarienne*). Julián Gorkin, själv en av de anklagade, använde den sedan som titel på sin bok om rättegången mot POUM-ledningen *El proceso de Moscú en Barcelona. El sacrificio de Andrés Nin*, Barcelona 1973. Detta var en väsentligt reviderad nyttgåva av *Canibales políticos. Hitler y Stalin en España*, Mexiko 1942; den förkortade tyska upplagan: *Stalins langer Arm. Die Vernichtung der freiheitlichen Linken im spanischen Bürgerkrieg*, Köln 1980, hänvisas inte till här. Se även René Revol, ”Proces de Moscou en Espagne”, *Cahiers Léon Trotsky* 1979, nr 3, s. 121–132 [Revol's artikel finns i svensk översättning på marxistarkivet: [Moskvarättegångar i Spanien](#)].

² Beträffande Artur London, se hans bok *Prolog für ein neues Spanien*, Berlin-DDR 1966. I den talar han exempelvis om POUM:s dolkstöt i republikens rygg under majdagarna som en del av femte kolonnens undergrävande arbete. (Å andra sidan erkände han i en intervju i *El País* 6/11 1977 att Nin blev offer för den stalinistiska utrensningen i Spanien.) På samma sätt skrev Walter Janka i en genomgång av min avhandling i *Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung* 1988, nr 6, s. 842f. Att kommunister, som politiskt var mycket mer utsatta under inbördeskriget, senare kunde hantera sådana historiska myter på ett mycket mer (själv-) kritiskt sätt – förvisso först efter att de bröt med partiet – visar Fernando Claudíns skildring av POUM och hela inbördeskriget i *Krisen i den kommunistiska rörelsen. Från Komintern till Kominform*, vol. 1. *Krisen i den kommunistiska internationalen*, Stockholm 1980, s. 289–325 [Boken finns på marxistarkivet – avsnittet om Spanien finns även som separat artikel, se [Den olägliga revolutionen \(Spanien 1936-1939\)](#)]. Claudín hade varit ledare för den spanska kommunistiska ungdomsorganisationen redan före inbördeskrigets utbrott och steg så småningom till att bli medlem i politbyrå under exilen – tills han uteslöts 1964, vilket fick honom att i grunden omvärdera den kommunistiska rörelsens historia.

begränsade sig till verbala hot om förintelse. Så misslyckades exempelvis deras försök att utesluta POUM från förhandlingarna om ett avtal inom vänstern inför valet i början av 1936, på grund av motstånd från vänstersocialisterna runt Largo Caballero.³ Inbördeskrigets utbrott drev till och med den politiska fiendskapen i bakgrunden under de första dagarna, när Dolores Ibárruri bad POUM i Madrid att lämna ut en lastbil som hade beslagtogs av dess kämpar, och var förvånad över att de trots allt var ”trotskister”: ”Det gör inget [...] i slutändan bedriver vi alla samma kamp!”⁴

Men kommunistpartiets beteende förändrades snart, särskilt när Sovjetunionen inledde sitt aktiva ingripande till förmån för republiken under september/oktober. Det handlade inte bara om militärt stöd. Från början krävde Sovjetunionen politiska villkor för detta (och även ekonomiska, om man tänker på leveransen av det spanska guldet): Den sociala revolutionen som utbröt efter den 19 juli i kölvattnet av militärkuppen – främst av anarkisterna, men också från POUM och även delar av vänstersocialisterna – bör vändas, kampen bör begränsas till ett borgerligt-republikanskt program för att inte äventyra Stalins internationella politik som syftar till en allians med Frankrike och Storbritannien mot Tyskland. Detta uttrycktes drastiskt i det ”broderliga råd” som den sovjetiska ledningen gav i ett brev som undertecknades av Stalin, Molotov och Vorosjilov i december 1936 till dåvarande socialistiska premiärministern Largo Caballero, och där bland annat ett parlamentariskt styrelsesätt fördes fram, och för en allians med små- och mellanbourgeoisien och deras skydd mot expropriation och för en allians med de borgerligt-republikanska partierna.⁵ Från början inkluderade detta också interventionen från den sovjetiska säkerhetstjänsten NKVD, när den som representant skickade den högt uppsatta säkerhetsofficeren Alexander Orlov till Spanien i september.

Han föddes som Lev Feldbin 1895 i en liten stad i nuvarande Vitryssland (Belarus), där han först antog namnet Orlov, under vilket han slutligen blev känd, för sitt uppdrag i Spanien, efter att ha använt namn som Lev Nikolskij eller Schwed, som var hans officiella täcknamn i säkerhetstjänsten. Han hade som student i Moskva gått med i bolsjevikerna 1917, kämpat i inbördeskriget och slutligen blivit anställd på den sovjetiska säkerhetstjänstens utrikesavdelning. Denna position tog honom på ett antal utlandsuppdrag till Paris, Berlin, USA och sedan till Storbritannien. Där var han inblandad i rekryteringen av ett antal studenter vid universitetet i Cambridge som så småningom blev den mest kända sovjetiska spionringen (Kim

³ Se Reiner Tosstorff, *Die POUM im spanischen Bürgerkrieg*, Frankfurt/M 1987 s. 73.

⁴ Se Mika Etchebéhère, *La guerra mia. Eine Frau kämpft für Spanien*, Frankfurt/M 1980, s. 14.

⁵ Brevet är tryckt, med ett undvikande men tydligt uttryck för obehag vid sådana oönskade rekommendationer i Walther L. Bernecker, *Kollektivismus und Freiheit. Quellen zur Geschichte der Sozialen Revolution in Spanien 1936–1939*, München 1980, s. 83–87. [Brevväxlingen mellan Stalin & Co och Caballero finns på marxistarkivet, i samlingen [Stalin, Komintern och den spanska revolutionen - dokument](#)]

I allmänhet finns det ett brett spektrum av litteratur om det sovjetiska uppträdandet i spanska inbördeskriget, som nu också, efter standarden i Bollotens bok *The Spanish Civil War*, innehåller en serie verk och dokumentationer baserade på den direkta analysen av de före detta sovjetiska arkiven:

Pierre Broué, *Staline et la révolution. Le cas espagnol*, Paris 1993; Gerald Howson, *Arms For Spain. The Untold Story of The Spanish Civil War*, London 1998; Antonio Elorza/Marta Bizcarrondo, *Queridos camaradas. La Internacional Comunista y España, 1919–1939*, Barcelona 1999; *Comintern i grazdanskaja vojna v Ispanii. Dokumenty*, Moskva 2001; Ronald Radosh/Mary H. Habeck/Grigoriy Sevostianov (red.), *Spain Betrayed. The Soviet Union in The Spanish Civil War*, New Haven et al. 2001; Daniel Kowalsky, *La Unión Soviética y la guerra civil española. Una revisión crítica*, Barcelona 2004; Frank Schauff, *Der verspielte Sieg. Sowjetunion, Kommunistische Internationale und Spanischer Bürgerkrieg 1936–1939*, Frankfurt am Main 2004, Ett försök till syntes: Stanley Payne, *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*, New Haven et al. 2004. [Stora delar av Bollotens bok finns översatt till svenska på marxistarkiv.se med titeln [Spanska inbördeskriget: Revolution och kontrarevolution](#). – I fortsättningen ges bara sidhänvisningarna till engelska versionen. I vissa fall ges dock kapitelnumret, vilket underlättar att hitta avsnittet i den svenska översättningen. Boken finns f ö även på spanska: *La Guerra Civil Española. Revolución y contrarevolución*, Alianza Editorial, Madrid, 1989 – dvs den spanska utgåvan kom före den engelskspråkiga.

Philby, Donald Maclean och andra). Med början i det sovjetiska stödet för republiken var han nu ansvarig för dess ”säkerhetstjänst”, inte minst aktionerna mot POUM. I juli 1938 befarade han dock att han själv skulle bli offer för den stalinistiska terrorn och flydde till USA med sin familj. Av rädsla för ett mordförsök från sina tidigare kollegor levde han praktiskt taget under jorden tills han 1953, efter Stalins död, avslöjade bakgrundsinformation om de stalinistiska ”utrensningarna” i amerikansk press. Det var först då som FBI fick kännedom om honom, förhörde honom och lät honom kommentera frågan inför en kommitté i kongressen.⁶ Han fortsatte emellertid att känna sig hotad av den sovjetiska säkerhetstjänsten och försökte leva oupptäckt. Han dog 1973 – bara känd av historiker.

I och med slutet för Sovjetunionen kom hans namn åter i fokus genom en serie publikationer. Den nu ryska säkerhetstjänsten beviljade två författare en viss inblick i akterna för en biografi om Orlov.⁷ Materialet om mordet på Nin har också gjorts tillgängligt på katalansk teve, vilket kommer att diskuteras senare. Mer information kom till väst⁸ och slutligen när den officiella berättelsen som den ryska utrikes säkerhetstjänsten producerade på 1990-talet under redaktion av den första post-sovjetiska chefen för utrikes underrättelserna och (senare utrikesminister och premiärminister) Jevgenij Primakov talade om honom.⁹ Plötsligt dök en modifierad bild upp. Orlov hade inte alls berättat allt han visste i USA. Tvärtom. Det verkar som att han när han flydde informerade de sovjetiska myndigheterna om att information om honom som han hade deponerat om sovjetiska agenter skulle bli känd ifall han ”avled”. I utbyte mot hans tystnad avstod NKVD uppenbarligen från att döda honom. Under tiden har detta angripits våldsamt av hans tidigare FBI-chef som en typisk ”desinformation” i Orlovs egen biografi.¹⁰ Men det interna sammanhanget i argumenten pekar åt andra hållet.

Hur som helst tog Orlov med sig många anställda till Spanien. Andra namn har nämnts, som till exempel en Belajev eller Velajev, som sägs ha spelat en stor roll i förföljelserna mot POUM. Men Orlovs överordnade, chefen för NKVD:s utrikesavdelning, Slutskij, kom också till Spanien på tjänsteresor.¹¹ Två andra av Orlovs anställda är också kända, särskilt i jakten på POUM, Stanislav Vaupsjasov,¹² som arbetade ”på plats” i Madrid (och senare blev känd under andra världskriget för sin roll i partisankampen i Vitryssland), och Leonid Eitingon,

⁶ Hans bokversion av sin skildring av ”utrensningarna” gjorde stort intryck. Se Alexander Orlov, *Kreml-Geheimnisse*, Würzburg 1953 [eng. originalversion *The Secret History of Stalin's Crimes*, New York 1953]. Förhören med honom inför den amerikanska senatens utskott för underrättelsetjänster, vilka delvis fördes bakom stängda dörrar, publicerades slutligen under hans dödsår. Se *The Legacy of Alexander Orlov*, Washington 1973.

⁷ Oleg Zarew/John Costello, *Der Superagent. Der Mann, der Stalin erpreßte*, Wien 1993. [Eng.: John Costello/Oleg Tsarev, *Deadly Illusions*, New York 1993. Sidreferenserna gäller även i fortsättningen tyska upplagan.]

⁸ Pavel/Anatolij Sudoplatov, *Direktoratet. Stalins spionchef berättar*. Stockholm 1994; Christopher Andrew/Wassilij Mitrochin, *Das Schwarzbuch des KGB. Moskaus Kampf gegen den Westen*, Berlin 1999. [eng. utgåva: Christopher Andrew/Vasili Mitrokhin, *The KGB in Europe and the West. The Mitrokhin Archive*, London Penguin 1999/2000.] (Sudoplatov var under många år en högt uppsatt officer i NKVD/KGB. Mitrotjin var en KGB-arkivarie, som i hemlighet kopierade arkivmaterial i flera år och flydde med det till väst på 1990-talet.)

⁹ Se *Otscherki istorii rossijskoj vneschnej rasvedki*, vol. 3, 1933–1941, Moskva 1997, kapitlet om Spanien, s. 131–147 (på s. 146 en biografisk notis), om hans brittiska aktivitet i samband med rekryteringen av Philby och andra, s. 32f, 38, 41.

¹⁰ Edward Gazur, *The FBI's KGB General*, New York 2002.

¹¹ Se Bolloten, *The Spanish Civil War – Revolution and Counterrevolution*, Chapel Hill 1991, s. 219f, 310f, 363, 849f, 888.

¹² ”I mitten av tjugotalet ledde Vaupsjasov [Waupschassow] en hemlig OGPU-enhet som, klädd i polska eller litauiska uniformer, utförde otaliga råder mot polska och litauiska gränsbyar. År 1929 dömdes han till döden för mord på en kollega, men lyckades sänka straffet till tio år i Gulag, varifrån han snart släpptes för att återuppta sitt arbete som en av de ledande mordexperterna i NKVD. Hans arbetsuppgifter i Spanien omfattade att inrätta och bevaka ett hemligt krematorium som gjorde det möjligt för NKVD att bli av med sina offer utan att lämna några spår. Många av dem som skulle likvideras lockades in i byggnaden där krematoriet låg och dödades på stället.” (Andrew/Mitrochin, *Das Schwarzbuch des KGB*, s. 111 [*The KGB ...*, s. 97])

Orlovs ställföreträdare under kodnamnet Kotov och efter flykten hans efterträdare. Sist men inte minst var Eitingon aktiv i Barcelona, det vill säga, vid POUM:s huvudsäte. Där värvade han också Trotskijs blivande mördare Ramón Mercader från kretsarna i det katalanska kommunistpartiet. Han skulle sedan leda denna operation i Mexiko 1940.¹³

Med ankomsten av de första hjälpsändningarna (september/oktober) fick den sovjetiska närvaron en vikt som sedan blev avgörande för den politiska situationen i den republikanska zonen. En konsekvens var det stora uppsvinget för de spanska kommunisterna, vilka var jämförelsevis utan inflytande fram till sommaren 1936. Med den sovjetiska hjälpen i ryggen lyckades de under återuppbyggnaden av statsapparaten som hade brutit samman i kölvattnet efter den revolutionära vågen sedan den 19 juli, och i synnerhet i den nyskapade folkarmén och säkerhetsapparaten (medan deras andel i den sociala revolutionen, i kollektiviseringsrörelsen etc. förblev liten, eftersom de till övervägande del motsatte sig den) besätta centrala positioner. I denna situation kom det mycket snart till attacker mot POUM, som i augusti hade fördömt den första Moskvarättegången som en förbrytelse och förfälskning och krävde asyl för Trotskij i Katalonien.¹⁴ Det började i Madrid, där det fanns en liten men aktiv lokalgrupp som sedan inbördeskrigets början hade publicerat flera tidningar, förfogade över en radiostation och ställt upp en miliskolonn. Efter våldsamma angrepp i kommunistpartiets press inträffade det första överfallet från ett gäng slagskämpar i slutet av oktober när POUM försökte organisera en lokal grupp av deras ungdomsorganisation i Madrid.¹⁵

Angreppen eskalerade när belägringen av Madrid av Francos trupper började i november, varefter regeringen flyttade till Valencia och ansvaret för staden överfördes till en försvarsjunta bestående av representanter för politiska organisationer och fackföreningar. Även om kommunistpartiet inte formellt hade majoritet, dominerade den juntan eftersom det intog nyckelpositionerna – t.ex. propaganda och offentlig säkerhet, dvs. polisen – inte minst på grund av deras militära inflytande.¹⁶ POUM accepterades inte i juntan eftersom den sovjetiska ambassadören hade lagt in veto som de andra partierna gav efter för på grund av sitt beroende av sovjetiska vapen. Nu följde åtgärderna mot POUM slag i slag. Partiorganet i Madrid förbjöds och ungdomstidningen stängdes ner. Efter att striderna om staden tillfälligt krävde juntans uppmärksamhet följde nya angrepp i januari: militärsjukhuset och POUM:s radiostation konfiskerades och tidningen för dess miliser på Madridfronten förbjöds. Allt hände medan dess krigare betalade ett tungt pris i blod i stadens försvar. Ofta var deras enheter utplacerade på de farligaste platserna, som om de systematiskt skulle brännas ut.¹⁷

I själva verket hade POUM i Madrid varit olagligt sedan januari. Partiet fick så småningom dra tillbaka de flesta av sina medlemmar till Katalonien. Skydd gavs delvis från anarkisterna som själva påverkades av kommunistiskt inspirerad repression, även om det inte var i lika stor

¹³ Om Eitingon och Mercader, se Luis Mercader/Germán Sánchez, *Ramón Mercader mi hermano. Cincuenta años después*, Madrid 1990. (Ramón Mercaders mor, Caridad Mercader, var funktionär i kommunistpartiet och var enligt olika spekulationer redan i kontakt med den sovjetiska säkerhetstjänsten. Luis Mercader var bror till Ramón, som växte upp i exil i Sovjetunionen och slutligen återvände till Spanien.)

¹⁴ Se Tosstorff, *Die POUM*, s. 131f. [Se [Resolution om Moskwaprocessen av P.O.U.M.s exekutivkommitté.](#)]

¹⁵ Om detta liksom det följande, se *ibid.*, s. 156f, 187f.

¹⁶ Om försvarsjuntan i Madrid, se Bolloten, *The Spanish Civil War*, s. 295–300 (i kapitel 30, ”The Defense of Madrid”). Där diskuteras också den outhärliga utgåvan av deras mötesprotokoll av Julio Aróstegui/Jesús Martínez, *La Junta de Defensa de Madrid*, Madrid 1984, i vars kommentarer de två redaktörerna tenderar att bagatellisera stalinismens roll. – Juntans förste ansvarige för polisen var Santiago Carrillo, då chef för den förenade socialistisk-kommunistiska ungdomsorganisationen, som på den tiden också officiellt tillkännagav sin övergång från socialisterna till kommunisterna, senare deras generalsekreterare i exil och under de första åren av nyvunnen legalitet efter Francos död.

¹⁷ Om deras andel i kampen om staden, se Etchebéhère, *La guerra mía*.

utsträckning. Juntan upplöstes slutligen i april 1937 av den socialistiska regeringschefen, Largo Caballero, när han började motsätta sig kommunistpartiet.

Naturligtvis måste utplånandet av POUM i dess katalanska fäste vara avgörande. Där var partiet involverat i regionens regering från slutet av september 1936 – i form av justitieministern Nin. Det var ständiga sammandrabbningar med de katalanska kommunisterna (PSUC), varav några offentligt, där det sovjetiska konsulatet också var inblandat, vilket upprepade gånger anklagade POUM för att vara fiende till Sovjetunionen.¹⁸ Det var historiens ironi att den sovjetiske generalkonsuln Vladimir Antonov-Ovsejenko, som representerade kampanjen mot POUM inför allmänheten, även när de verkliga hjärnorna agerade i bakgrunden, var en gammal kamrat till Trotskij i motståndet mot Stalin – och också en gammal bekant till Nin från hans tid i Sovjetunionen. Han hade kapitulerat inför partiledningen 1927 och uppträdde nu desto hårdare mot ”trotskismen”.

I mitten av december uteslöts POUM från regeringen. Den nya regeringen, tydligt dominerad av PSUC och de borgerliga nationalisterna, satte igång med att krossa de sista av de revolutionära bastioner som anarkisterna och POUM höll.

Kommunistiska internationalens ledning tillkännagav i en deklaration den 28 december att POUM skulle utplånas: ”Presidiet för EKKI betraktar som korrekt kampen mot trotskisterna, ledd av kommunistpartiet och med stöd av andra organisationer i folkfronten, som en fascistisk byrå som i Hitlers och general Francos intresse försöker splittra folkfronten, bedriver en kontrarevolutionär lögnkampanj mot Sovjetunionen och använder alla medel, alla möjliga intriger och demagogiska knep för att förhindra att fascismen slås ner i Spanien. Med tanke på det faktum att trotskisterna undergräver bakom de republikanska trupperna i fascistens intresse, godkänner presidiet partiets linje att helt och definitivt krossa trotskismen i Spanien som nödvändigt för segern över fascismen.”¹⁹ Denna avsiktsförklaring upprepades bara några dagar senare i den andra Moskvaprocessen av en av de åtalade, Karl Radek, som bara upprepade vad NKVD redan hade formulerat: ”vi säga de trotskistiska elementen i Frankrike, Spanien och de andra länderna, ty det finnes sådana: Den ryska revolutionens erfarenhet visar, att trotskismen är arbetarrörelsens skadegörare. Vi måste varna dem, att de kommer att svara med sina huvuden, om de icke lär av vår erfarenhet.”²⁰ I själva verket skickade Kominterns ledning omedelbart ett telegram till det spanska kommunistpartiet och dess företrädare och sa att de skulle använda resultaten av processen för att ”politiskt likvidera” POUM.²¹ Att man i Moskva hoppades få uttalanden från POUM-medlemmar mot ”Trotskijns terrorister” vittnade dock om en fullständig felbedömning. Om man inte, liksom med de anklagade i Moskva, antog att detta skulle framtvingas genom tortyr.

”Normaliseringen” av den politiska situationen i Katalonien ledde till växande polarisering, vilket pressade på för en öppen konfrontation. I denna situation var en gnista tillräckligt för att utlösa explosionen. Detta inträffade den 3 maj 1937, då polisenheter under befäl av den kommunistiske polischefen i Katalonien ockuperade telefonväxeln i Barcelona, som förval-

¹⁸ Se Tosstorff, *Die POUM*, s. 157, 172f.

¹⁹ ”Das Präsidium des EKKI über die Tätigkeit der Kommunistischen Partei Spaniens”, *Die Kommunistische Internationale* 1937, nr 2. s. 153–156, citat s. 154f. Från den tiden började den internationella propagandamaskinen arbeta. Fram till dess hade det inte funnits några särskilda artiklar om de spanska ”trotskisterna”, det vill säga om POUM, i Kominterns organ *Rundschau über Politik, Wirtschaft und Arbeiterbewegung* (i det följande *Rundschau*). Nu ökade antalet artiklar från nummer till nummer om deras ”undergrävande arbete till förmån för Franco”.

²⁰ Citerat efter Theo Pirker (red.), *Die Moskauer Schauprozesse 1936-1938*, München 1963, s. 190f. [Här har använts det officiella rättegångsprotokollet, som finns på marxistarkivet: [Protokoll från 1937 års Moskva-rättegång](#) – citatet på s. 407–408.]

²¹ Tryckt i William J. Chase, *Enemies Within the Gates? The Comintern and the Stalinist Repression, 1934–1939*, New Haven/London 2001, s. 196.

tades av fackföreningarna i enlighet med den katalanska regeringens kollektiviseringsdekret. Därefter kom det till flera dagars strider mellan regeringen, särskilt kommunisterna, å ena sidan och anarkisterna och POUM å andra sidan.²² Anarkisternas ledning avbröt emellertid kampen utan några resultat, varpå POUM också tvingades dra sig tillbaka. Trupper från den republikanska centralregeringen ockuperade staden. Mot bakgrund av den framväxande pogromstämningen inledde kommunistpartiet en systematisk kampanj mot POUM. Partiet anklagades för att ha inlett striderna på uppdrag av fascisterna (även om de utlöstes av en kommunistiskt ledd polisattack).²³ Allvarligast var dock störtandet av premiärminister Largo Caballero, som vägrade att följa kommunistpartiets ultimata krav på att förbjuda POUM: han störtades av en koalition av högersocialister, borgerliga republikaner och kommunister. De förenades genom förkastandet av hans politiska inriktning, som för dem inte var tillräckligt beslutssam gentemot den revolutionära situationen. Det var emellertid också klart att kommunistpartiet framför allt ville utplåna POUM. Under den nya regeringen, ledd av den högersocialistiske Negrín, kunde det också besätta ännu fler nyckelpositioner inom säkerhetsapparaten.²⁴

Det måste ha stått klart för alla politiska krafter i den nya regeringen att kommunistpartiet på ett eller annat sätt skulle genomdriva förföljelsen av POUM. Och hade inte alla borgerliga republikaner och måttliga socialister såväl som kommunistpartiet krävt ett beslutsamt motstånd mot revolutionen? Socialisternas sekreterare, representant för partiets högerflygel, skrev senare i sina memoarer: ”Jag tänkte då och trettio år senare tror jag fortfarande att det kan ha funnits någon form av tyst överenskommelse mellan kommunisterna och Negrin [...] att i utbyte mot det ovillkorliga politiska biståndet som de hade lovat honom och för de vapen som Spanien behövde mer än någonsin, [...] skulle Negrín tillåta kommunisterna, inom *lagens ramar*, att få genomföra sina föreställningar om politisk likvidering av ett rivaliserande parti på order av Stalin, vilket rest sig mot regeringen med vapen.”²⁵ Men kommunistpartiets allierade, liksom Goethes trollkarlens lärling, skulle inte klara sig: De var beroende av kommunistpartiet i kampen mot de revolutionära tendenserna, och då kunde de inte längre kontrollera det...

Undertryckandet av POUM började den 16 juni när ett poliskommando grep partiledningen i Barcelona. Detta var upptakten till en våg av arresteringar och det faktiska förbudet mot partiet. Ungefär tusen POUM-medlemmar greps, varav ett femtiotal skulle dödas. POUM:s utländska medlemmar och sympatisörer förföljdes särskilt intensivt – framför allt de många tyskar och italienare som hade kommit till Spanien som flyktingar och inte kunde räkna med det minsta skydd från deras länders diplomatiska representanter.²⁶ Allt visade sig vara väl

²² Om striderna i maj, se Tosstorff, *Die POUM*, s. 199–224.

²³ Se t.ex. motsvarande framställning i *Rundschau*: Frank Pitcairn, ”Die Hintergründe der trotzkistischen Rebellion in Barcelona”, nr 20, 13/5 1937, s. 755f och i KPD:s organ *Deutsche Volkszeitung*: P. Paul, ”Barcelona, ein neuer Beweis für das Bündnis Trotzismus-Faschismus”, nr 120, 16/5 1937. Kominternpressens svårigheter att hitta en lämplig ”sanning” demonstrerades tydligt av George Orwell, som – under majdagarna själv medkämpe på POUM:s sida – hittade totalt sju olika versioner i den engelskspråkiga Kominternpressen. Se hans *Hyllning till Katalonien*, Stockholm 1971, s. 129–145 [Det kapitel som åsyftas, nr 11, ingår i bokutdraget [Hyllning till Katalonien](#) på marxistarkivet.]

²⁴ Se Bolloten, *The Spanish Civil War*, s. 462–473. [Kapitel 44]

²⁵ Juan-Simeón Vidarte, *Todos fuimos culpables, Testimonio de un socialista español*, Mexico 1973, s. 731. Se även en liknande anmärkning av Hugh Thomas, *The Spanish Civil War*, Harmondsworth 1977, s. 708f. [Det refererade Thomas-avsnittet återges i [Mordet på Andreu Nin – hur gick det till?](#), s. 6.]

²⁶ Exakt information om detta finns i Tosstorff, *Die POUM*, s. 321f. För mer information om de tyska antifascisternas öde, se Patrik von zur Mühlen, *Spanien war ihre Hoffnung. Die deutsche Linke im Spanischen Bürgerkrieg*, Berlin-Bonn 1985, s. 81–84. David Alfaro Siqueiros beskriver ett särskilt vidrigt fall av mord på en POUM-soldat av en mexikansk stalinistisk officer – ett infall efter middagen, för skojs skull, som det var – *Man nannte mich den ”Großen Oberst”*. *Erinnerungen*, Berlin-DDR 1988, s. 310–314. Det var för mycket även för den framtida attentatorn mot Trotskij. Officieren fick ställa in sig till en krigsrätt, men – eftersom han var en internationell frivillig – fick han bara en varning.

förberett när några fall av NKVD-agenter som systematiskt hade undersökt POUM blev kända (även om hela omfattningen bara kan rekonstrueras genom att se efter i den sovjetiska säkerhetstjänstens arkiv).

Ett spektakulärt fall var Lev (Leon) Narvitj (även: Narwicz).²⁷ Han kom från en judisk familj som efter revolutionen emigrerat från det tidigare ryska imperiets territorium (nu tydligen polsk medborgare) och hade blivit kommunist som en hel rad barn till ”vita” föräldrar. Enligt en artikel i den franska trotskistiska tidningen 1938 hade han kontakter med vänsteroppositi-
nella grupper i Belgien i början av 1930-talet (även om det inte är känt om han redan då var sovjetisk agent). I Spanien kämpade han i de internationella brigaderna och arbetade för NKVD. Vintern 1936/37 tog han första kontakten med POUM i Madrid. Han påstod att han hade organiserat en grupp sympatisörer i brigaderna. Efter majdagarna dök han upp i Barcelo-
na, där han talade med olika medlemmar i POUM:s ledning och dess internationella sekreta-
riat. Han tog då en serie bilder som ”minne”, vilka sedan användes för att identifiera de gripna.

På liknande sätt tog sig KPD-medlemmar, som rekryterades i interbrigaderna för detta arbete, in i POUM eller den lilla trotskistiska gruppen som påstådda sympatisörer. De var endast kända som pseudonymer, men omständigheterna för deras verksamhet och framför allt deras identitet klargjordes efter att det tidigare SED-arkivet öppnades. Werner Schwarzes arbete har dokumenterats, som redan nämndes i memoarerna av KPD:s representant i Barcelona och senare toppfunktionären i SED, Karl Mewis,²⁸ med detta ”specialuppdrag” och vars akter nu har bearbetats.²⁹ (Kanske var han identisk med ”Max Joan” eller ”Lothar Marx” som med Narvitj infiltrerade den trotskistiska gruppen året därpå, vilket kommer att diskuteras nedan.) Alla dessa aktiviteter utvecklades under Orlovs direkta eller indirekta kontroll vilka Uhl hän-
visar till med de dokument som överlämnats av de internationella brigaderna i KPD/SED:s och SUKP:s tidigare partiarkiv.

I minst ett fall, schweiziskan Paulina Doppler (även Dobler), som arbetade i POUM:s interna-
tionella apparat och var vän med en ledande partimedlem, hade den sovjetiska hemliga
tjänsten också lyckats hitta en spion inom POUM.³⁰ Hon hade också gripits efter den 16 juni
men lyckades behålla sin täckmantel till de första dagarna av landsflykten i Frankrike. Först
då avslöjades hon och flydde från Frankrike. Det fanns förmodligen flera andra sådana

²⁷ Om bakgrunden till detta fall finns den rapport som skrevs i exil efter inbördeskrigets slut av ledamoten i POUM-ledningen J(uan) A(ndrade), ”L’Affaire Léon Narvitch”, *Cahiers León Trotsky* 1979, nr 3, s. 133f. Se även Gorkin, *El proceso*, s. 229; ”Poursuivons la lutte, contre la provocation Staline-Negrine frappant les Bolchéviks-Léninistes”, *La Lutte ouvrière* nr 79, 19/5 1938 och Cyrille Henkine, *L’es-pionnage soviétique. Le cas Rudolf Abel*. Paris 1981, s. 243. (Den senare kom också från den ryska exilmiljön och återvände till Sovjetunionen via Spanien – där han träffade Narvitj. Efter att ha emigrerat på 1970-talet publicerade han sina memoarer.) Narvitjs verkliga identitet blev tydlig för POUM när det blev känt att hans bilder hade använts av polisen. Andrade råkade också i fängelset se honom i en tidning på ett foto av personalen på en kommunistisk enhet. För hans ytterligare roll se nedan.

²⁸ *Im Auftrag der Partei. Erlebnisse im Kampf gegen die faschistische Diktatur*, Berlin-DDR 1972, s. 151.

²⁹ Se Michael Uhl, *Mythos Spanien. Das Erbe der internationalen Brigaden in der DDR*, Bonn 2004, s. 409f; densamme, ”Die internationalen Brigaden im Spiegel neuer Dokumente”, *IWK* nr 4, december 1999, s. 486–518, speciellt s. 510–512). (Om Schwarze, se även *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933*, vol. 1, München et. al. 1980, s. 679.)

³⁰ Se Gorkin, *El proceso*, s. 227f, Huber, *Stalins Schatten*, s. 325f, Schafraneck, *Das kurze Leben des Kurt Landau*, s. 492, 502f, 517f, samt Hubert von Ranke, ”Das Spanien-Kapitel”, s. 41, opublicerat memoarmanuskript i Institut für Zeitgeschichte, München. (Ranke, brorson till historikern, kom från den nationalbolsjevikiska miljön i Weimarrepubliken och rekryterades av KPD:s militärapparat. I Katalonien arbetade han efter en första period vid fronten i säkerhetstjänsten i Barcelona. Under förhör med utländska anti-fascister som hade gripits i kölvattnet av förbudet mot POUM, insåg han att de var riktiga revolutionärer, bröt med stalinismen och flydde utomlands. Se den biografiska skissen i Alain Brossat, *Agents des Moscou. Le stalinisme et son ombre*, Paris 1988, s. 85–119.)

”källor” i POUM.³¹ Chefen för alla dessa operationer för den sovjetiska säkerhetstjänsten i Barcelona, det vill säga Orlovs lokala representant, var en viss Leo, det vill säga Eitingon.³²

Efter gripandet av POUM:s ledning: Ett amalgam förbereds

Slaget mot POUM saknade all laglighet. Det var en privat operation, som den kommunistiska polisledningen (generaldirektören för polisen i inrikesdepartementet och den kommunistiske polischefen i Barcelona) tydligen hade genomfört enligt en plan som NKVD:s representanter under Orlov formulerat.³³ Biträdande polischefen i inrikesministeriet, en socialist, hade skickats på tjänsteresa av sin chef. Naturligtvis hade inte heller den socialistiske inrikesministern informerats på förhand. För att vara på den säkra sidan genomfördes slaget mot POUM:s ledning av pålitliga säkerhetspoliserna från Madrid.³⁴ Orlov lade senare i USA ut ett falskt spår genom att hävda att inrikesministern hade utfärdat en arresteringsorder för POUM:s ledning.³⁵ Justitieministern hade bara några veckor efter att Nin gripits förklarat att det inte hade funnits någon. Den socialistiske inrikesministern skulle uttryckligen upprepa detta uttalande igen – under ed – i rättegången mot POUM:s ledning året därpå.³⁶

Men framför allt måste de repressiva åtgärderna motiveras. Med hjälp av ”amalgammetoden”^{*} bör det bevisas att POUM:s vänsterradikalism bara var en fasad, eftersom partiet i verkligheten var i allians med fascismen. Amalgamet, ”blandningen”, hade redan varit en uppfinning av jakobinerna på höjden av ”Terreur” år II av den franska revolutionen (1793): definitionen av revolutionens fiender ”utvidgades”. Alla som ”objektivt” uppträdde mot den befintliga regimen, det vill säga både rojalisterna och ”ultrarevolutionärerna”, ska föras samman (”l’amalgame revolutionnaire”). ”Den utökade termen för den aristokratiska konspirationen gjorde det möjligt att i en och samma rättegång anklaga tilltalade som inte var närstående och sedan fördöma dem tillsammans för deras verksamhet mot nationen.”³⁷ Denna teknik togs sedan upp av Stalin i kampen mot oppositionen runt Trotskij på tjugotalet och fulländades kontinuerligt av hans säkerhetspolis för att bevisa påstådda allianser med (mycket växlande) kontrarevolutionära krafter.

Enligt denna metod presenterades sådana ”bevis” efter gripandena. Den bestod av en karta över staden Madrid som hittades under en razzia bland Francos anhängare, ”femte kolonnen”, hos en falangist vid namn Golfín. Information om stadens försvar fanns angivna på den. Framför allt sades det dock att ett krypterat meddelande till Franco hade skrivits in med

³¹ Detta förmodar i alla fall Ranke. Han hade dock ingen aning om dem, eftersom sådana kontakter togs direkt genom hans sovjetiska ”överordnade”, NKVD-chefen i Barcelona. Se ”Das Spanien-Kapitel”, s. 37.

³² Se *ibid.*, s. 33 och Gorkin, *El proceso*, s. 227.

³³ Se Tosstorff, *Die POUM*, s. 317 och Bolloren, *The Spanish Civil War*, s. 500 [kapitel 48].

³⁴ Se Andrés Suárez, *El proceso contra el POUM. Un episodio de la revolución española*, Paris 1974, s. 101. Detta är en ny upplaga av en bok om repressionen och rättegången som POUM publicerade underjordiskt i slutet av 1938. Suárez var en pseudonym för den ledande POUM-medlemmen Ignacio Iglesias.

³⁵ Till exempel i ett längre meddelande till en amerikansk historiker som sedan dess har publicerats. Se ”The NKVD in Spain. Questions by Stanley Payne, answers by Alexander Orlov”, *Forum für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte* nr 2, 2000, s. 229–250, se särskilt s. 238.

³⁶ Se Suárez, *El proceso contra el POUM*, s. 112 och *El proceso del P.O.U.M.*, s. 360–362. [*El proceso del P.O.U.M. – Documentos Judiciales y Policiales*, Barcelona 1989, är en utförlig dokumentation av processen (577 sid), med dokument och stenografiskt protokoll från rättegången m.m.]

^{*} Amalgam är ett begrepp som ofta används i den internationella litteraturen om stalinismens historia. Det har inget med tandläkaren att göra utan är en beskrivning av den metod som stalinisterna ofta använde mot anti-stalinistiska kritiker. Metoden består i att föra samman, gjuta samman, opponenter från olika politiska riktningar, som sinsemellan är fiender, och framställa det som att de utgör en och samma fientliga enhet.

³⁷ Albert Soboul, *Die Große Französische Revolution. Ein Abriß ihrer Geschichte 1789–1799*, Frankfurt 1983, s. 352

osynligt bläck på baksidan, vilket kunde dechiffreras. Den innehöll en rapport om samarbetet med POUM och framför allt med ”N”, alltså Nin.³⁸

Denna version publicerades inte bara av den kommunistiska pressen i Spanien och runt om i världen. Den fördes vidare också i världspressen. Omständigheterna under vilka den skickades vidare till utländsk press i Spanien är betecknande.³⁹ Bolloten som då var korrespondent för *United Press* i Spanien, fick motsvarande rapport av en av Orlovs medarbetare. Det var ett polisdokument och spreds snart officiellt. När han återgav det borde han emellertid låtsas att uttalandena däri var hans egna slutsatser. När han angav dokumentet som källa i sin rapport ströks det av censuren. Allt tyder på att detta dokument sammanställdes direkt på den sovjetiska ambassaden och att dess påstådda officiella karaktär endast var avsedd att lura korrespondenterna. För att förhindra förnekanden från inrikesministerns sida kunde det påstådda ursprunget inte nämnas i rapporterna. Detta var för att säkerställa att NKVD:s version distribuerades internationellt. Vad man verkligen ska tro om detta, kan man själv dra slutsatsen av utifrån det privata uttalandet från Pravdas korrespondent Michail Koltsov till Hemingway: ”Ja. Jag telegraferade in en skildring av ondskan hos denna djävulska organisation av trotskistiska mördare och deras fascistintriger som inte ens förtjänar vårt förakt, men oss emellan sagt är det inte mycket att ta på allvar, P. O. U. M. Nin var deras enda tillgång. Vi hade lagt vantarna på honom men han slapp undan.”⁴⁰

I själva verket föreföll detta påstådda budskap till Franco så osannolikt att det faktiskt hade motsatt effekt – med undantag för övertygade medlemmar i kommunistpartiet. När allt kom omkring var POUM:s politik och dess ledares personligheter, särskilt Nins, alltför välkända.⁴¹ POUM lyckades själva mycket snabbt klargöra bakgrunden till hela saken, eftersom de som greps stötte på falangister i fängelset.⁴² Därefter hade Madrids säkerhetspolis, som stod under kommunistisk kontroll, med hjälp av en provokatör, byggt upp en pro-frankistisk agentring under skenbar ledning av den intet ont anande falangisten Golfin. Ringen upplöstes i maj 1937 och då hittades kartan också. På baksidan hittade man ett tillägg som påstods vara ett meddelande från Franco och som satts dit av specialister från den stalinistiska säkerhetspolisen. Detta avkodades av medlemmar av krypteringsavdelningen i krigsdepartementet, som använde ett chiffer från den frankistiska militären som de hade dechiffrerat.

Detta förfarande av Orlov och hans folk bekräftades dessutom av en intervju med en av de dåvarande medlemmarna i säkerhetspolisen efter Francos död.⁴³ Men det är inte allt: Orlovs rapport, som han skickade till Moskva i slutet av maj, är nu känd. I den redogjorde han för sin plan att tre veckor efter majdagarna i Barcelona tillhandahålla bevis för ”trotskistiskt-

³⁸ Se exempelvis Georges Sorias skildring, ”Die spanischen Trotzisten im Dienste der Spionage Francos”, *Rundschau* nr 27, 24/6 1937, s. 982. En ny version av exponeringen av dessa ”kontakter” mellan POUM och Franco gavs i en antologi som först publicerades 1970 i Sovjetunionen (*Schild und Flamme. Erzählungen und Berichte aus der Arbeit der Tscheka*, Berlin-DDR 1973, s. 183–186). Däri nämns också namnet Vaupsjasov som en av de som var involverade i ”upptäckten”, men som inte går in på det alls i sina memoarer som utgavs några år senare. Se S. A. Waupschassow, *Vierzig Jahre in der sowjetischen Aufklärung*, Moskva/Berlin-DDR 1981.

³⁹ Se Bolloten, *The Spanish Civil War*, s. 500f. [kap. 48, ”Den kommunistiska repressionen mot anarkisterna och POUM”]. Där finns också hänvisningar till olika publiceringar i den spanska och internationella pressen.

⁴⁰ Citerat efter Ernest Hemingway, *Klockan klämtar för dig*. Stockholm 1941, s. 256 (det är inte svårt att känna igen Koltsov bakom Karkov). NKVD:s version upprepades av Koltsov själv. Se hans *Spanisches Tagebuch*, Berlin-DDR 1986, s. 519–521.

⁴¹ Republikens president, som fick denna historia berättad av sin premiärminister Negrin, reagerade med misstro och förklarade att det var för romanbetonat; andra började direkt skratta.

⁴² Se Gorkin, *El proceso*, s. 130–134, 150, 236, 240; L’assassinat de Andres Nin. Ses causes, ses auteurs, *Spartacus* 1939, nr 19, s. 12–14 (det rör sig om en broschyr som POUM sammanställde i exilen).

⁴³ ”El trotskista que se fue al frio”, *Cambio 16* nr 305, 16/10 1977, s. 39f.

fascistiskt samarbete”. Det återges i ett längre utdrag i Orlovs biografi, som skrevs med tillgång till den sovjetiska säkerhetspolisens akter.⁴⁴

Provokatören kunde lämna Paris med riklig ersättning. Golfins och hans medfångar skulle också ha fått att ”erkänna” sitt samarbete med POUM. Det skriftliga ”beviset” skulle göras oåterkalleligt genom deras muntliga vittnesbörd. Men det misslyckades på grund av deras vägran. Deras rättegång genomfördes slutligen, många frikändes, andra – som Golfin – dömdes till döden. Dessa skulle bytas ut mot Francos republikanska fångar. I sista minuten lyckades dock kommunistpartiets ministrar upphäva detta beslut och därmed verkställandet av avrättningen. Irriterande vittnen måste elimineras.

Försöket att ge bevis med den förfalskade planen rasade snabbt samman. Ändå var det nog bara slarv att det inte förekom i undersökningsdomarens inledningsbeslut (”auto de procesamiento”) i augusti 1937, eftersom det fortsatte att försöka beskylla POUM för att spionera och framför allt för förräderi i samband med majdagarna.⁴⁵ Det var återigen ett viktigt inslag i åtalet i juni 1938.⁴⁶

Det var emellertid klart lämpligt att lägga fram fler ”bevis”. Den andra amalgamen presenterades när den kommunistiske polischefen i Barcelona den 23 oktober 1937 meddelade upptäckten av en vidare ”poumist-fascistisk konspiration”.⁴⁷ I själva verket hade den katalanska säkerhetspolisen kommit en frankistisk spionring mellan Perpignan och Girona på spåren. Bokhandlaren Roca var kontaktadressen i Girona. Upplösningen av denna ring utfördes av polisen från Barcelona; den lokala polisen hölls utanför. Under genomsökningen av bokhandeln hittades, förutom material från spionringen, en resväska som innehöll material som var belastande för POUM.⁴⁸ Dessutom hittades ”POUM-material” som prydligt stämplat med POUM:s militärkommittés stämpel. Detta var den enda stämpeln som försvann under husrundersökningarna den 16 juni 1937, dvs. den fanns inte längre bland de ”bevis” som bifogades rättsakterna. Den hade uppenbarligen försvunnit hos polisen...⁴⁹

Roca greps och efter att ha torterats undertecknade han en bekännelse om sitt samarbete med POUM, men han drog tillbaka den. Inför undersökningsdomaren och även vid rättegången mot POUM-ledningen, dit han kallades som vittne, förklarade han vad som verkligen hade hänt: Bara några timmar innan husrannsakan dök en man upp som han inte kände, men som uppgav att han fått ett uppdrag av sin agentchef och deponerade resväskan. Uppenbarligen var

⁴⁴ Zarew/Costello, *Der Superagent*, s. 406f. [Orlovs rapport, daterad 23 maj 1937, återges i Bilaga 2 i [Mordet på Andreu Nin – hur gick det till?](#), som är ett utdrag ur Tsarev/Costellos bok]

⁴⁵ Tryckt i *El proceso del P.O.U.M.*, s. 98–107. Polisavdelningens rapport i inrikesdepartementet, även om det upprättades i tid, behandlades först i domstolen två veckor efter beslutet om inledande förhandlingar. *Ibid.*, s. 111–114.

⁴⁶ Tryckt i *ibid.*, s. 151–163, eller ”Die Anklageschrift im Prozeß gegen die trotzkistischen Führer der POUM”, *Rundschau* nr 54, 3/11 1938, s. 1833f och nr 55, 10/11 1938, s. 1885f.

⁴⁷ Hans förklaring, liksom ett svar från POUM, finns upptryckt i Suárez, *El proceso contra el POUM*, s. 143f. Se även ”Wieder schwerbelastende Spionagedokumente der POUM gefunden”, *Rundschau* nr 47, 28/10 1937, s. 1751f.

⁴⁸ Bakgrunden till detta avslöjades av Hubert von Ranke i hans memoarer. Han deltog själv i upptäckten av ringen samt i husrannsakan i Girona, där han av alla människor hittade resväskan. Den hemlighetsfulle Leo var också där. Ranke, som redan hade börjat tvivla på alla anklagelserna mot POUM, blev ännu mer övertygad. Leo förklarade för honom: ”Aldrig i vår långa praktik har vi hittat så tydliga bevis på skuld.” (Ranke: ”Das Spanien-Kapitel”, s. 38f). – En rikt fiktiv utsmyckning av husrannsakan hos bokhandlaren, som också utelämnar viktiga detaljer, finns i rapporten från en annan tysk, som vid den tiden tillhörde säkerhetspolisen i Barcelona och efter 1945 var hög funktionär i KPD och DDR: Walter Vesper, ”Im Kampf gegen Agenten und Diversanten”, *Brigada Internacional ist unser Ehrenname... Erlebnisse ehemaliger deutscher Spanienkämpfer*, vol. 2, Berlin-DDR 1974, s. 49–52. (Om Vespers roll i KPD:s säkerhetsapparat i Barcelona, se Uhl, *Mythos Spanien*, s. 132, 322; densamme, ”Die Internationale Brigaden”, s. 512.)

⁴⁹ Se Gorkin, *El proceso*, s. 246.

det en anställd vid Barcelonas säkerhetspolis. Då var det inte mycket kvar av detta ”bevis” heller.⁵⁰

På detta sätt hade försöket att göra POUM till en fascistisk spionorganisation på grundval av ”amalgamer” fallit sönder. Olika andra insatser gjordes ibland, men de var mer genomskinliga och försvann från scenen mycket snabbare.⁵¹

Efter gripandet: Mordet på Nin och den gripna POUM-ledningens öde

Men den anklagades beteende måste vara ännu mer avgörande för att kunna tillhandahålla sådana ”bevis”. Kan en ”bekännelse” pressas ur dem? Vad genomled de efter gripandena? Nin separerades omedelbart från de andra medlemmarna i partiledningen och fördes till en ”tjeka” i Madrid, som de kommunistiska privata fångelserna kallades.⁵² Det framgår av förhörprotokollen som senare dök upp i rättsakterna, att man försökte få fram ”bekännelse” om hans påstådda samarbete med fascismen.⁵³ Men han stod fast. Efter dessa förhör från den 18 till 21 juni försvinner spåren efter honom, även om uppfattningen snabbt slog igenom att han hade dödats.

I årtal fanns det bara hämnd kring hans öde. Den kommunistiska propagandamaskinen hade snabbt startat myten om att Nin hade befriats från fångelset av Gestapo-agenter.⁵⁴ Följaktligen borde han ha dykt upp någon gång i det territorium som ockuperats av Francos trupper, så att säga med sina påstådda allierade. Men den kommunistiska pressen tänkte aldrig på att behöva lägga fram bevis för detta.

Efter Francos död uppgav den ovannämnda intervjun med en tidigare medlem av säkerhetspolisen att han hade förts till Sovjetunionen.⁵⁵ Kanske var detta inledningsvis avsikten, även om logiken tenderar att gynna ett försök att tvinga honom att visa sig offentligt i en skenprocess mot POUM enligt Moskvamodellen.

Men sedan den 5 november 1992 kan pusslet anses vara löst. Den kvällen sände katalansk teve en dokumentär om ”Operation Nikolaj”.* Detta var NKVD:s kodord för gripandet av och mordet på Nin (med efterföljande avlägsnande av hans lik). Denna dokumentär väckte stor uppmärksamhet, vilket framgick av den breda pressbevakningen i Spanien,⁵⁶ och att den sändes flera gånger på såväl andra spanska teve-kanaler som på Arte. Det material från den ryska säkerhetstjänstens arkiv som tevesändningen var baserad på var delvis de dokument som gjordes tillgängliga för författarna till Orlov-biografen, som publicerades strax efteråt.⁵⁷ Därmed är det möjligt att följa Nins öde

⁵⁰ Se *ibid.*, s. 245–247, 263. För hans uttalande under processen, se *El proceso del P.O.U.M.*, s. 225f.

⁵¹ Se uppräknningen i Suárez, *El proceso contra el P.O.U.M.*, s. 137–148.

⁵² Gorkin, *El proceso*, s. 159, och Suárez, *El proceso*, s. 105. Om ”tjekorna”, se Tosstorff, *Die POUM*, s. 321.

⁵³ Tryckt i *El proceso del P.O.U.M.*, s. 18–28.

⁵⁴ Exempelvis Michail Kolzow, ”Die trotzkistischen Spione in Spanien”, *Rundschau* nr 38. 2/9 1937, s. 1361 och Georges Soria, ”Nins Flucht aus dem Gefängnis”, *Rundschau* nr 47, 28/10 1937, s. 1751.

⁵⁵ Se not 43.

* Denna TV-dokumentär finns tillgänglig på DVD, *Operació Nikolai* (katalanska), där man vid uppspelningen kan välja mellan katalanska och spanska.

⁵⁶ Exempelvis ”Nin está enterrado cerca de Madrid”, *El País* 6/11 1992; ”Quadern de la cultura catalana”, bilaga til Barcelona-upplagan av *El País* 12/11 1992; ”Eliminar l’objecte N”, *El Temps* nr 439, 16/11 1992, dossier om Nin i *L’Avenç* nr 166, januari 1993. [För fler detaljer om mordet, se [Mordet på Andreu Nin – hur gick det till?](#) av Martin Fahlgren.]

⁵⁷ Zarew/Costello, *Der Superagent*, s. 408–411. Sudoplatov (*Direktoratet*, s. 65) berör bara i förbifarten mordet på Nin [i den svenska övers. felaktigt kallad Andrew Nin], men bekräftar i alla fall Orlovs roll. Mitrotjin (*Das Scharzbuch des KGB*, s. 110 [*The KGB*, s. 96]) griper bara tillbaka på Costellos och Tsarevs framställning.

exakt.

”Tjekan” nära Madrid var den kommunistiske flygvapenchefen Hidalgo de Cisneros och hans hustru Constancia de la Moras hem, båda senare kända genom sina memoarer (som publicerades på tyska i DDR, vilka knappast väcker någon förvåning, det finns ingenting i dem).

Eftersom Nin inte kunde brytas ner genom tortyr, plockade Orlov och hans folk upp honom. För detta ändamål iscensattes bluffen med de tyska agenternas fritagning. Han sköts sedan i närheten och hans kropp begravdes på platsen.

Medskyldiga nämndes också i de handlingar som offentliggjordes. Vissa listades dock bara med initialer (L., A. F., I. M.) eller också var deras namn var svårtade så att endast initialer kunde identifieras. Det handlade om spanjorer vars identitet man (fortfarande) vill veta. Andra låter sig identifieras. Pierre (eller i Spanien Pedro) var täcknamn för Ernö Gerö, Kominterns representant hos de katalanska kommunisterna, som sedan blev ökad som andremannen i den stalinistiska regimen i Ungern efter 1945. Orlov nämndes här med sitt NKVD-namn Schwed. En särskilt mystisk figur var till en början Jusik, som också medverkade i andra rapporter som José Escoy. Bakom dolde sig en agent vid namn Josif Romualdovitsj Griguljevitsj, som var särskilt ökad på grund av sitt deltagande i den sovjetiska säkerhetstjänstens olika mordoperationer. Han kom från området kring Vilna, som då var annekterat av Polen, och på grund av sin kommunistiska verksamhet flydde han till Argentina i början av 1930-talet, där han hade släktingar. Han åkte till Spanien när inbördeskriget utbröt och blev medarbetare till Orlov.⁵⁸

Med det har Orlovs gärningsmän och namnen på de inblandade – eller åtminstone deras initialer – klargjorts så gott det går idag. Några frågor återstår dock. Handlade Orlov på eget initiativ vid mordet på Nin, eller var det på direkt instruktion av Stalin? Hade Orlov bara fått panik, eftersom sökandet efter Nin, som de ministrar som inte var kommunister hade påbörjat på grund av allmänhetens påtryckningar, särskilt från utlandet, kunde ha lett till att han hittades i ”tjekan” – med alla de följder det kunde få för Orlov? Å andra sidan är det svårt att föreställa sig att Orlov kunde agera efter eget gottfinnande i en sådan sak. Nin var känd för Stalin på grund av sin verksamhet i Moskva under 1920-talet. Det är välkänt att Stalin också hade ett särskilt intresse av förföljelserna mot Trotskij och rörelser som kunde kopplas till honom i vid bemärkelse. Och mord som NKVD utförde direkt mot framträdande trotskister är också väldokumenterade. Så snart det finns fri tillgång till den sovjetiska säkerhetstjänstens akter eller till Stalins andel i det tidigare arkivet för politbyrån i Kreml, bör detta också kunna besvaras.

Efter sin flykt till USA 1938, när den stalinistiska terrorn hotade honom, kunde Orlov till en början gömma sig och undvika att ifrågasättas av de amerikanska myndigheterna. När han uppmärksammade sig själv genom olika publikationer efter Stalins död 1953 ifrågasattes också hans uppehållstillstånd. Han måste inställa sig till förhör. Eftersom hans namn redan

⁵⁸ Senare spelade han en ledande roll i mordet på Trotskij, gav sig sedan in i en särskilt äventyrlig vändning till Rom, där han arbetade i Costa Ricas diplomatiska tjänst. Han skulle använda denna post för att utföra ett attentat mot Tito, men förberedelserna övergavs efter Stalins död. Han återvände till Sovjetunionen och började en andra karriär som historiker med Latinamerika som specialitet, vilket så småningom förde honom till Vetenskapsakademien. Se det biografiska uppslaget i Lazar Jefets/Victor Jefets/Peter Huber, *La Internacional comunista y América Latina, 1919–1943. Diccionario biográfico*, Genève 2004, s. 140f. Den officiella ryska säkerhetstjänstens historia ägnar ett litet kapitel åt honom, där hans väg till Spanien och några av hans gärningar där beskrivs. Beskrivningarna gäller främst åtgärder mot frankistiska agenter. Allt som sägs om POUM är att han och en grupp säkerhetspoliser omedelbart tog sig dit efter att striderna bröt ut i maj. Detta berodde bland annat på ett oavsiktligt gripande av utlänningar, bland andra Willy Brandt (!). Se *Otscherki istorii rossijskoj vneschnej raswedki*, 3, s. 148–154. En biografisk skiss med tyngdpunkt på hans verksamhet i Argentina, dit han för en kort tid åkte tillbaka i början av 1940-talet, av Nil Nikandrow, ”Rjadovoj Kominterna po klitschke, Migel”, *Latinskaja Amerika* nr 1, 1999.

hade kopplats till mordet på Nin under inbördeskriget, var han tvungen att ta ställning till detta också. Som väntat förnekade han allt, även om han inte förnekade att han hade arbetat för NKVD, och framställde sin verksamhet som ett slags teknisk rådgivare för att förmedla underrättelsekunskap för att komma frankistiska agenter på spåren och utbilda gerillasoldater för operationer i ryggen på Francos trupper. De amerikanska myndigheterna, som inte var särskilt intresserade av den här historien, förnekade det åt honom. Han upprepade också detta senare på begäran av historiker. Detta återspeglades till exempel i hans svar på frågor från Stanley Payne.⁵⁹ Han argumenterade på samma sätt mot Bertram D. Wolfe, en annan amerikansk historiker. Det väckte dock bara skepsis, utan att man specifikt kunde motbevisa honom.⁶⁰

Hans trovärdighet skakades först när ovannämnda Kirill Tjenkin (eller i sin franska stavning, Cyrille Henkine) publicerade sina memoarer på 1980-talet.⁶¹ Han hade lärt känna Orlov under det spanska inbördeskriget, hade varit i de internationella brigaderna i Spanien och rekryterades senare till den sovjetiska säkerhetstjänsten. Även om han bara arbetade för den en kort tid, gav detta honom ett antal bekantskaper och därmed tillgång till insiderinformation. Efter att ha brutit med systemet och blivit en av ledarna för de ryska judarnas emigrationsrörelse på 1970-talet kunde han lämna Sovjetunionen. I sina memoarer gav han den första indikationen på att Orlov, till skillnad från det intryck han hade gett, inte på något sätt berättat sanningen. Först rörde detta bara en sovjetisk spion som greps i USA på 1950-talet och som uppträdde under namnet Rudolf Abel. Orlov kände till Abels verkliga identitet. Det faktum att han inte förrådade honom visade att han på inget sätt ville ”packa upp”, utan bara sa det som verkade lämpligt för honom.

Bakgrunden avtäcktes sedan, som redan angetts, efter Sovjetunionens slut. Han hade säkrat sin flykt gentemot Stalin och NKVD med hotet att en rad sovjetiska underrättelseoperationer skulle bli kända om han mördades. Därför avbröts jakten på honom, som omedelbart hade inletts. Detta dokumenterades väl i Costellos och Tsarevs publikation. Bland annat avslöjades också det faktum att han var välkänd, till exempel i den brittiska spionringen runt Philby och Maclean. Han hade aldrig sagt någonting om det i USA, inte ens när ämnet fanns på tidningarnas framsidor, även om han hade gett intryck av att han skulle berätta allt han visste.

De amerikanska säkerhetstjänsterna, som förhörde honom på 1950-talet, kommenterade aldrig officiellt denna upptäckt, vilket naturligtvis inte får dem att framstå i god dager. Än idag finns Rudolf Abel bara på FBI:s webbplats – Rudolph Abel.⁶² Kanske ville KGB, när Sovjetunionen började gå mot sitt slut, och när det började läcka ut information om Orlov,⁶³ ta tillfället i akt att ”visa upp” de amerikanska säkerhetstjänsterna. De hade inte lagt märke till hur lite Orlov berättade, och i viss mening drog dem vid näsan. Samtidigt var Orlov något av ett västerländskt nyckelvitne mot Sovjetunionen och behandlades därefter.

Redan på 1960-talet hade det uppenbarligen stått klart för KGB att det fanns en sådan ”pakt” mellan Orlov och NKVD eller Stalin 1938 och att Orlov alltid hade hållit sig till den. Om Orlov hade lagt fram all sin kunskap direkt hade många sovjetiska agenter blivit avslöjade. Atomspionaget under andra världskriget skulle då förmodligen aldrig ha inträffat. Under Orlovs sista år – han dog 1973 – fanns det olika erbjudanden från KGB om att han skulle

⁵⁹ Se not 35.

⁶⁰ Se Bolloten, *The Spanish Civil War*, s. 220, 508f.

⁶¹ *L'espionnage soviétique*.

⁶² Se www.fbi.gov/libref/historic/famcases/abel/abel.htm [Länken är inte längre giltig. Däremot fungerar: www.fbi.gov/history/famous-cases/hollow-nickel-rudolph-abel]

⁶³ Tsarev, som vid den tiden fortfarande var KGB-officer innan han blev frilansjournalist, publicerade de första avslöjandena i sovjetpressen i slutet av sovjettiden.

kunna återvända, eftersom det var klart att han överlag hade betett sig som sovjetisk patriot som bara behövde fly från Stalin. Orlov misstrodde dock dessa erbjudanden.

Efter de första tipsen när slutet närmade sig för Sovjetunionen gjorde KGB:s efterträdare forskning möjlig för katalansk teve och för Costellos och Tsarevs bok. Man hade lärt sig ännu mer om att när historiskt arkivmaterial skulle publiceras av västerländska förlag var det naturligtvis mot lukrativa licensavgifter. Men med stabiliseringen av maktstrukturerna i mitten av 1990-talet övergavs sådana planer. Istället publicerades en historik i flera band under ledning av Jevgenij Primakov om utländskt spionage. Man fortsätter att skryta med sina ”framgångshistorier”. Men fula detaljer som mordet på Nin nämns inte längre, och identifieras än mindre som mord. Istället fortsätter man att tala om den rätta och nödvändiga kampen mot ”trotskismen” – i Spanien enbart mot POUM. Det handlar nu om kontinuitet i framgång, inte längre om perestrojka. Avslöjanden som redan har gjorts kan dock inte längre återkallas (även om en liten ”akademisk skola” nu försöker frikänna Orlov, vilket kommer att behandlas i en följande kommentar).

De andra medlemmarna i POUM:s ledning hade också förts till en ”tjeka”,⁶⁴ men Orlov och hans assistenter verkar bara ha fokuserat på att få en bekännelse från Nin. De hade utan tvekan haft en stor chans att tvinga de till det också. Detta gjorde det möjligt för regeringen att lokalisera de gripna och föra dem till ett statligt fängelse.

De ”ledande” ministrarna för rättsliga och inrikes frågor (Manuel de Irujo och Julián Zugazagoitia) uppträdde ganska tveksamt. Eftersom det stod klart för dem vad som stod på spel: ”trots det inledande ramaskriet över Ninas försvinnande var de inte villiga att fortsätta utredningen till den slutliga konsekvensen – avslöjandet av Alexander Orlov och hans nära medarbetare – eftersom de var rädda för Sovjetunionen, den enda vapenleverantören och väktaren av det spanska guldet, om man gjorde dem till fiender.”⁶⁵ Naturligtvis hade de – den ena katolsk baskisk nationalist, den andra socialist från partiets högerflygel – absolut inga politiska sympatier för POUM, utan ville istället som deltagare i den regering som kom till efter majdagarna tränga tillbaka den månadens revolutionära utveckling.

Detta var ännu mer sant om Negrín. Bolloten skriver, ”Andrés Nins försvinnande representerade ett tungt moraliskt slag mot Negríns regering, som hade hoppats kunna skapa sig ett rykte i västvärldens ögon om att följa konstitutionen. Telegram och protestbrev från utlandet samlades på premiärministerns bord. Negrín blev förskräckt av de internationella ekona och var till att börja med upprörd över den skam som hans regering ådragit sig bara en månad efter att den bildats. Men om man ska döma efter Vidartes memoarer, en av hans beundrare, så hade Negríns oro mer att göra med förtryckets olagliga karaktär än förtrycket i sig.”⁶⁶

Vid flera kabinettsmöten förekom våldsamma sammandrabbningar med de kommunistiska ministrarna.⁶⁷ Men regeringen försökte manövrera. Negrín försökte till och med övertyga republikens president, Manuel Azaña, om anklagelserna om spioneri mot POUM. Å andra sidan försökte de katalanska nationalisterna, som tvingades inse att Katalonien i stort sett hade förlorat sin autonomi efter majdagarna, och Negríns regering tänkte inte ändra på det, som ett försök att visa en viss solidaritet. Några av deras högsta politiker tog demonstrativt och

⁶⁴ Gorkin ger en levande beskrivning av sina erfarenheter efter gripandet genom ”tjekor” och fängelser fram till rättegången i sin bok *El proceso*.

⁶⁵ Bolloten, *The Spanish Civil War*, s. 511f. Om Irujos uppträdande, se också den relevanta korrespondensen i *El proceso del P.O.U.M.*, s. 43–55

⁶⁶ Bolloten, *The Spanish Civil War*, s. 509.

⁶⁷ Om konflikterna i kabinettet, se Bolloten, *The Spanish Civil War*, s. 510–512 och Alba, *P.O.U.M.*, s. 345–366.

offentligt emot delegationer från det olagliga POUM eller försökte ingripa hos centralregeringen.⁶⁸

Det ”reguljära” förfarandet mot POUM kom bara i gång med svårighet. Förhören med POUM:s ledare började först en månad efter gripandena. Betecknande nog fördes de främst kring deras politiska åsikter: deras förhållande till den spanska regeringen, deras inställning till folkfronten, till Stalin och Sovjetunionen och naturligtvis till Trotskij och så vidare.⁶⁹ Processen drog ut längre och längre på grund av politiska påtryckningar, delvis från Negrín och särskilt från kommunistpartiet. Detta tryck, närmare bestämt: massiva hot, ledde till att POUM-fångarnas första försvarare avgick. Han flydde utomlands. Om och om igen måste datumet för rättegången skjutas upp och kunde först öppnas nästan ett och ett halvt år efter gripandet.

Men från början fanns också en bred solidaritetskampanj. Framför allt protesterade anarkisterna, men också Largo Caballeros vänstersocialister, som hade avlägsnats ur regeringen och nu också avsattes från ledningen för fackföreningarna, så långt som möjligt offentligt.⁷⁰ De vänstersocialistiska partiernas Londonbyrå, som POUM tillhörde, organiserade flera internationella delegationer, också med parlamentsledamöter från det brittiska Independent Labour Party som besökte Spanien sommaren och hösten 1937. Bland annat talade de med flera ministrar, med enskilda POUM-fångar och gjorde solidariteten med POUM till en tydlig och viktig del av den internationella arbetarrörelsen. En separat informationstjänst – som utkom från 1937 till 1939 – publicerades i Paris (*Independent News*).⁷¹ Dessa solidaritetsaktioner gjorde definitivt intryck på regeringen, vilket framgår av en konfidentiell rapport från det spanska utrikesministeriet till justitiedepartementet.⁷²

Det viktigaste för fångarna var emellertid utan tvekan att partiet hade tilldelats ett stort slag när de greps, men att det inte på något sätt utplånats.⁷³ Det hade varit massomfattande gripanden långt utöver ledningen, dess division på Aragonfronten upplöstes, partiet förlorade i stort sett sina positioner i statliga organ (dvs. särskilt i de kommunala råden) och det förekom många uteslutningar ur fackföreningarna (därmed hotades ofta också deras anställningar som var förbundna med fackligt medlemskap). Omedelbart efter den 16 juni reorganiserade sig POUM emellertid illegalt, återupptog mycket snabbt publiceringen av sina tidningar, inte minst tack vare stödet från sektorer av anarkisterna, och fortsatte att på många sätt vara politiskt närvarande. I sina rapporter måste Kominterns representanter också erkänna att det inte var möjligt att förstöra deras inflytande trots förtrycket.⁷⁴

På detta sätt var det inte bara möjligt att ge omedelbar hjälp till fångarna och deras familjer. Partiet skapade ”offentlighet” – till exempel genom flygbladsaktioner, nattliga målningar av slagord som uppmärksammade de gripandes öde, till exempel genom frågan: ”Gobierno

⁶⁸ Alba, *P.O.U.M.*, s. 339.

⁶⁹ Se protokollet i *El proceso del P.O.U.M.*, s. 55–62, liksom Gorkin, *El proceso*, s. 137–140 och Suárez, *El proceso*, s. 149–156. – Med i förhören var också den unge Julian Grimau, då i polisen, som sedan avrättades av Francos regim 1963 för sin underjordiska verksamhet för det spanska kommunistpartiet, vilket väckte uppmärksamhet världen över.

⁷⁰ Om offentliga ställningstaganden av ledande anarkister och Largo Caballero, se Bolloten, *The Spanish Civil War*, s. 502, 506.

⁷¹ Om vänsterns solidaritetsaktioner och speciellt delegationerna, se Buschak, *Das Londoner Büro*, s. 250–266 och Alba, *P.O.U.M.*, s. 332–338.

⁷² Daterad 24/7 1937, tryckt i *El proceso del P.O.U.M.*, s. 45–50.

⁷³ En översikt över POUM:s aktiviteter i illegaliteten med vidare hänvisningar, se Tosstorff, *Die POUM*, s. 329–399, och Alba, *P.O.U.M.*, s. 366–376.

⁷⁴ Se Togliattis rapport i *Opere*, vol. IV, del 1, och Stepanovs slutrapport (not 93).

Negrín donde está Nin?” (Negríns regering – Var är Nin?).⁷⁵ En detaljerad analys av hela förberedelsen och genomförandet av processen gjordes och publicerades slutligen i illegalitet strax före republikens slut.⁷⁶ Viktig information skickades omedelbart till Paris och spreds internationellt. Allt detta skedde medan dess medlemmar som ännu inte var gripna vid fronten eller i fabrikena fortsatte att göra sitt i kampen mot Franco. Partiets arbete i illegaliteten var utan tvekan det viktigaste sättet att stärka motståndandan bland de gripna.

Processens gång

Rättegången ägde slutligen rum i Barcelona från den 11 till den 22 oktober 1938, inför ”domstolen för spionage och högförräderi”, en särskild domstol som skapades genom regeringsdekret sex dagar efter förbudet mot POUM,⁷⁷ när den militära situationen för republiken var nästan hopplös. Fem ledamöter i partiets exekutivkommitté, en medarbetare vid partitidningen och en medlem i centralkommittén satt på de anklagades bänk.⁷⁸ I det officiella åtalet i juni 1938 åtalades också tre andra ledamöter i exekutivkommittén *in absentia*, två som faktiskt hade gömt sig och Nin. Åklagaren yrkade på fällande dom för förräderi – även om straffsatsen inte skulle fastställas förrän vid rättegången – och POUM:s ”upplösning” (det vill säga retroaktivt legalisering av det faktiska förbudet).⁷⁹ Olika internationella observatörsdelegationer, inklusive framstående franska advokater, hade nekats inresa av regeringen.⁸⁰

Utfrågningen av de tilltalade gav inget nytt. Det rörde sig främst om att försöka få ur dem deras politiska övertygelse, det vill säga deras motstånd mot folkfrontens regering och försök att strypa den i samband med majdagarna. Försök att bevisa den påstådda kopplingen till frankisterna misslyckades.⁸¹ För att påminna om Nin lade de tilltalade en stor bild av honom på en tom stol som domstolen inte vågade ta bort.⁸²

Faktum är att ”Golfplanen” bara uppträdde marginellt. En anställd på dekrypteringsavdelningen bekräftade att chiffret där meddelandet skrevs om ”N” användes av Francos trupper och var känt för dem, även om han bara indirekt anklagade medlemmarna i sin avdelning.⁸³ Roca förklarade att resväskan hade påtvingats honom och att han hade skrivit sin bekännelse under press.⁸⁴

⁷⁵ Stalinistiska kommandon försökte då som svar därunder placera: ”En Salamanca o Berlin”, det vill säga i Francos högkvarter eller hos Hitler.

⁷⁶ Det rör sig om Suárez bok *El proceso contra el POUM*. (Omedelbart efter republikens fall, under de första veckorna i fransk exil, publicerades sedan i Paris en kortare framställning särskilt om mordet på Nin, se *L'assassinat de Andres Nin*.)

⁷⁷ Tryckt i *El proceso del P.O.U.M.*, s. 529–535. Den definierade ett antal nya fakta om kampen mot regeringen som var extremt omfattande, så att någon form av politisk kritik inte kunde inkluderas. Straffen sträckte sig från sex år till dödsstraff. Domaren utsågs av regeringen. Framför allt var dock detta dekret retroaktivt. Hänvisningen till POUM var mycket tydlig, även om den kom från justitieministern Irujo som inte var kommunist. ”Det finns inget sätt att veta om Irujo vid tidpunkten då dekretet publicerades visste att det skulle tillämpas retroaktivt mot POUM-ledarna.” (Bolton, *The Spanish Civil War*, s. 889 – not 34 i kap. 48). POUM:s försvarare påpekade också att den retrospektiva ansökan inte kunde tas upp i dess svar på det inledande beslutet, varpå justitiekanslern uppgav att de brott som definierades i dekretet – deras anda – redan fanns i motsvarande tidigare lagar. Se *El proceso del P.O.U.M.*, s. 101–110.

⁷⁸ Om processens gång, se protokollen i *El proceso del P.O.U.M.*, s. 175–490, som finns dokumenterade där i två versioner: en ordagrann avskrift och ett indirekt tal i form av domstolsakter; dock är inte alla uttalanden tillgängliga i båda versionerna.

⁷⁹ Se *ibid.*, s. 151–166.

⁸⁰ Se Gorkin, *El proceso*, s. 249f.

⁸¹ Se *El proceso del P.O.U.M.*, s. 177–209 respektive s. 226–355.

⁸² Se Gorkin, *El proceso*, s. 257f.

⁸³ *El proceso del P.O.U.M.*, s. 217, 371. På s. 419 finns också uttalanden av sakkunniga, som inte kunde se någon likhet mellan underskriften på POUM-dokumentet och det påstådda beviset.

⁸⁴ Se *ibid.*, s. 225f.

Dessutom avgav olika stalinistiska officerare uttalanden som var avsedda att bevisa att POUM:s militära enheter hade samarbetat med fienden. På försvarsadvokatens fråga fick de dock erkänna att de bara visste allt detta från hörsägen.⁸⁵ En militär som inte var kommunist prisade å andra sidan POUM-divisionens uppträdande.⁸⁶ Några andra negativa vittnen syntes inte alls till eller fick sina uttalanden upplästa.⁸⁷

Antalet positiva vittnen var imponerande. Framstående socialistiska och anarkistiska politiker, bland annat den tidigare justitieministern, förklarade att de anklagade var anti-fascister med ett långt revolutionärt förflutet, och att rättegången hade en bestämd politisk bakgrund. Grandizo Munis, den fängslade ledaren för den lilla trotskistiska gruppen som väntade på sin egen rättegång, sa att han och hans grupp ensam representerade trotskismen i Spanien och att påstå att POUM gjorde det därför var nonsens.⁸⁸

Oavsett alla frikännande uttalanden, sade åklagaren i sina avslutande anmärkningar att POUM:s spionverksamhet och dess samstämmighet med Franco när det gäller motstånd mot regeringen hade bevisats och krävde tjugo års arbetsläger för medlemmarna i exekutivkommittén, för den medanklagade ledamoten i centralkommittén femton år, medan den tekniska personalen skulle frikännas.⁸⁹ Å andra sidan krävde försvararen, som utförligt förklarade POUM:s anti-fascistiska och revolutionära karaktär, naturligtvis frihet för alla de anklagade.⁹⁰

Tydligt försökte den socialistiske premiärministern Negrín i sista minuten få domstolen att döma till döden med den mer eller mindre öppna motiveringen hänsyn till Sovjetunionen och kommunistpartiet, vilka skulle sätta honom under press; dock ville han ändra denna dom efteråt. Domarna avvisade dock upprört detta.⁹¹ Togliatti, representanten för Komintern i Spanien, ska då för Kominterns räkning ha kritiserat Negrín skarpt för att han, trots allt godkännande av kommunisternas inställning till POUM-processen, backade inför pressen från hans parti (såväl som internationellt).⁹² Påverkan av Negrín var ingalunda det enda sättet. Detta inkluderade partiets nära samarbete med åklagaren, en partimedlem som fick ”hjälp” med utarbetandet av åtalet och som regelbundet träffade en kommitté från partisekretariatet för att förbereda processen, som också innefattade en annan representant för Komintern. Detta, liksom den samtidiga inledningen av en kampanj i armén, i vars led antagandet av resolutioner för ”maximalt straff för förrädarna” organiserades, representerade ytterligare försök att direkt påverka processens gång.⁹³

Om domstolen inte ville eller inte kunde frikänna de tilltalade, måste den hur som helst fälla en öppet politisk dom. De dömdes slutligen för sitt påstådda försök till väpnat uppror under majdagarna som POUM genomförde mot den lagliga regeringen. (Det faktum att anarkisterna hade tillhandahållit majoriteten av kämparna förbisågs medvetet, liksom det faktum att

⁸⁵ Se *ibid.*, s. 215–224, 367–388.

⁸⁶ Se *ibid.*, s. 410–415.

⁸⁷ Se *ibid.*, s. 410–415.

⁸⁸ Se *ibid.*, s. 357–362, 392–410, 415–419.

⁸⁹ Se *ibid.*, s. 422–456.

⁹⁰ Se *ibid.*, s. 456–478. Slutpassagen saknas dock i domstolshandlingarna. De kan ha tagits bort av berörda parter eftersom försvarsadvokaten var kritisk till undersökningsdomarens uppträdande.

⁹¹ Se den talande hänvisningen om detta i Bolloten, *The Spanish Civil War*, s. 518f. [slutet av kap. 49]

⁹² Togliatti, *Opere*, band IV, del 1, s. 349. Det rör sig om ett uttalande i hans avslutande rapport om sitt uppdrag i Spanien 21/5 1939, s. 343–410.

⁹³ Rapporten från den bulgariske representanten för Komintern Stojan Minev, alias Stepanov, alias Moreno, när han 1939 i Moskva gjorde upp balansräkningen, har senare publicerats. Först 1990 i ryskt original och nu på spanska: Ángel L. Encinas Moral (red.), *Las causas de la derrota de la República española. Informe elaborado por Stoyán Minev (Stepánov), delegado en España de la Komintern (1937-1939)*, Madrid 2003, s. 132–141, avsnittet om rättegången mot POUM.

attacken mot telefonväxeln som utlöste striderna, provokationen, hade kommit från den av kommunisterna ledda polisen i Barcelona). POUM friades åtminstone uttryckligen från anklagelsen för att ha samarbetat med Franco, och de anklagade bekräftades ha ett anti-fascistiskt sinnelag.⁹⁴ I den kommunistiska propagandan gjorde detta domen nästan till ett i viss mening subversivt dokument. Naturligtvis förklarades POUM nu upplöst. Ledamöterna i exekutivkommittén dömdes till elva och femton års fängelse, de två övriga friades.

Därmed hade denna process inte uppnått det mål som dess initiativtagare ställt upp: POUM var varken fördömd som en fascistisk organisation, inte heller utdömdes dödsstraff, för vilket kommunistpartiet hade inlett en kampanj som dock knappast hade fått något gensvar.⁹⁵ Mot bakgrund av detta avvisades kommunistpartiet i princip till och med av domen. Detta märks hos Togliatti, som beskrev det som ett ”skandalöst resultat” i ovannämnda rapport till Kominterns ledning.⁹⁶

Det var ingen slump att en av huvudaktiviteterna för den illegala POUM-organisationen under veckorna fram till Francos seger var att sprida domen så brett som möjligt. En ledande anarkist skrev att den var reaktionär, men hade bekräftat POUM:s revolutionära ärlighet. Det var bara av rädsla för deras styrka som anarkisterna inte också åtalades.⁹⁷

POUM:s advokat föreslog att de dömda skulle ansöka om benådning, vilket de avvisade. Detta följdes av ett uttalande från viktiga vänsterpolitiker som uppmanade ministerrådet att genomföra en revision av processen. Regeringen svarade inte på detta. Republikens hotande militära nederlag överskuggade nu allt. Detta gjorde också den planerade fortsättningen med en rättegång mot den exekutivkommitté som bildats i juni 1937 i illegaliteten efter förbudet, och vars medlemmar sedan greps i april 1938, föråldrad.⁹⁸ Eftersom det inte hade varit möjligt att ”lagligt” mörda POUM:s ledare, var det planerat att lämna kvar dem i fängelset så att de med dem förbundna Francotrupporna skulle kunna genomföra detta. Men de lyckades fly till Frankrike.⁹⁹

Med tanke på situationen och påtryckningarna som de utan tvekan utsattes för, hade domarna sammantaget försökt göra det bästa av det. Men med tanke på de beskrivna omständigheterna låter det som ett hån när det hela presenteras som en slutlig bekräftelse på ett rättsstatligt förfarande. Detta är vad Elorza och Bizcarrondo tror att de kan utläsa, men de avstår från att på något sätt hantera de omständigheter som presenteras här (vilket, som redan nämnts, faktiskt enligt många ledare för vänstern motiverade en revidering).¹⁰⁰ I själva verket låg orsakerna till att processen inte kom till det resultat som dess initiativtagare önskade i första hand i de tilltalades beslut att inte ”bekänna”, att de inte kunde brytas ner. I slutändan berodde detta på Nins motstånd, som han betalade med sitt liv. Dessutom stärktes de av partiets vilja att inte ge upp. Slutligen visade majoriteten av den spanska arbetarrörelsen solidaritet med

⁹⁴ Domen är tryckt i *El proceso del P.O.U.M.*, s. 479–489.

⁹⁵ Se Bolloten, *The Spanish Civil War*, s. 518.

⁹⁶ Togliatti, *Opere*, vol. IV, del 1, s. 349.

⁹⁷ Se Tosstorff, *Die POUM*, s. 345.

⁹⁸ Se *ibid.* Det förekom dock ett antal rättegångar på lokal nivå, liksom rättegången mot befälhavaren för POUM:s division, som man kunnat gripa först i oktober 1938. Se protokollet från förhandlingarna som pågick fram till mitten av januari 1939, några dagar före Barcelonas fall i *El proceso del P.O.U.M.*, s. 493–529. Han friades från anklagelsen om förräderi, men skulle förbli häktad i avvaktan på ytterligare anklagelser från en annan domstol. [Det omnämnda uttalandet i svensk översättning: [För en revidering av POUM-rättegången eller omedelbar amnesti](#). Se även Sherry Mangans artikel ur *Socialist Appeal*: [Flykten från Barcelona](#)]

⁹⁹ Se Tosstorff, *Die POUM*, s. 345f.

¹⁰⁰ Elorza/Bizcarrondo, *Queridos camaradas*, s. 383. De två författarna, under årtal framstående historiker i det spanska kommunistpartiet, som sedan lämnade och kritiserade det hårt, följer fortfarande en gammal ”POUM-besatthet” i sitt arbete. Se mer i detalj min recension i *Tranvía* nr 55, december 1999. – Schauff, *Der verspielte Sieg*, s. 46, håller med dem på denna punkt, men behandlar den inte mer i detalj.

POUM och ett antal framstående ledare stod bakom dem under processen, trots alla politiska skillnader. Men den internationella solidaritetskampanjen ska inte heller glömmas bort.

Den planerade rättegången mot trotskisterna

I den tidigare litteraturen om det spanska inbördeskriget – i motsats till rättegången mot POUM – nämns knappast den planerade rättegången mot den trotskistiska gruppen.¹⁰¹ Detta beror kanske också på att originaldokumenten inte varit tillgängliga på länge, och därför fanns det bara rapporter i samtida trotskistiska tidningar, framför allt i den franska *La Lutte ouvrière*. Under tiden har dock, liksom i fallet med rättegången mot POUM, undersökningsmaterialet från den republikanska polisen, som hade konfiskerats av Francos trupper i början av 1939, hittats och publicerats bland de spanska rättsakterna.¹⁰²

Även om det politiska inflytandet från denna grupp med några dussin medlemmar, inklusive ett antal utlänningar, naturligtvis var obetydligt jämfört med POUM,¹⁰³ var den planerade processen en del av NKVD:s ansträngningar att fabricera ”bevis” för den trotskist-fascistiska konspirationen i Spanien. Detta resulterade automatiskt i referenspunkter för förfarandet mot POUM. Förbindelselänken var Narvitj. Efter att ha utforskat POUM, dök han upp i Paris sommaren 1937, där han sökte kontakt med de franska trotskisterna.¹⁰⁴ I november återvände han till Barcelona och sökte kontakt med de spanska trotskisterna, tillsammans med en tysk som uppträdde som Max Joan och förklarade att han var kommissarie i internationella brigaderna. Denne Max Joans identitet kunde aldrig klargöras och rapporterna som publicerades senare av gruppens utländska medlemmar ger inte några nycklar som kan leda till en identifiering.¹⁰⁵ Åtminstone har några ledtrådar kommit fram från ny forskning som en följd av att arkiv öppnats.¹⁰⁶ Narvitj skulle också ha gett gruppen pengar för att trycka sin tidning och hävdade att han hade samlat in dem i internationella brigaderna.

Men under tiden hade Narvitj avslöjats av POUM. Den 10 februari 1938 sköts han av ett POUM-kommando. Ändå greps medlemmarna i den trotskistiska gruppen, som han senast försökt spionera på. Polisen kan ha misstänkt att de hade upptäckt Narvitjs sanna identitet och därför dödat honom. I alla fall utsattes de för brutala förhör och skulle inte bara förklara sig ansvariga för Narvitjs död, utan också erkänna att de hade planerat mord på ledande politiker i

¹⁰¹ Ett av de få omnämningarna är Revol, ”Proces de Moscou”, särskilt s. 130–132.

¹⁰² Dokumenten (inklusive förhørsprotokoll och uttalanden från de gripna) i Agustin Guillamón, *Documentación histórica del trosquismo español (1936-1948)*, Madrid 1996, s. 201–247, och för det mesta identiska och även redigerade av Agustin Guillamón – som nr 15 januari–februari 1999, tidningen *Balance* under titeln *El proceso de la República de Negrin contra la Sección Bolchevique Leninista de España (febrero de 1938–enero 1939)*. Se vidare rapporterna i *La Lutte ouvrière* nr 77 (5/5 1938), nr 78 (12/5), nr 79 (19/5), nr 91 (23/9), nr 95 (21/10), nr 98 (11/11), nr 101 (2/12.), nr 102 (16/12) och nr 104 (13/1 1939). Även Domenico Sedra, ”Memorie di un proletario rivoluzionario”, *Critica comunista* 1980, nr 8-9, s. 133-185, här s. 146-148 (det rör sig om anteckningar av en italiensk trotskist som var i Spanien och greps med gruppen) och Schafranek, *Das Kurz Leben des Kurt Landau*, s. 502.

¹⁰³ Om gruppen, se Tosstorff, *Die POUM*, s. 310–312, och framför allt Guillamón, *Documentación histórica*. Två av dess utländska medlemmar, tjecken Erwin Wolf (Trotskijs tidigare sekreterare) och tysken Hans David Freund (”Moulin”), hade redan gripits under månaderna efter majdagarna; de försvann spårlöst.

¹⁰⁴ Se ”L’affaire Léon Narvitj”, s. 133.

¹⁰⁵ Exempelvis [Mieczyslaw Bortenstein] Casanova, *Spanska inbördeskriget och stalinismens förräderi. Vittnesbörd av en trotskistisk kämpe i de internationella brigaderna*. Göteborg 1972., s. 114f. (Bakom pseudonymen dolde sig en polsk trotskist i fransk exil.) [På marxistarkivet: [Spanska inbördeskriget och stalinismens förräderi.](#)]

¹⁰⁶ Det ligger nära till anta att det handlar om Werner Schwarze, som det redan hänvisades till i not 29. Å andra sidan förekommer en Lothar Marx i arkivdokument (Uhl, ”Die internationale Brigaden”, s. 512), men med tanke på det aktuella forskningsläget kan det inte uteslutas att detta bara var Schwarzes pseudonym. Den redan nämnde Henkine (*L’espionnage soviétique*, s. 243) talar om en ”Lothar Marx” som kom till Spanien med honom och sedan arbetade för Orlov som agent i en ”trotskistisk” enhet.

den republikanska regeringen. Max Joan dök inte upp igen vid förhöret; han konfronterades inte med de gripna. Men hans namn fortsatte att visas i underlagen till förhören, så att man kan anta att det skulle sparas för rättegången.

I motsats till förhören av POUM-fångarna var det nu möjligt att pressa en ung italiensk medlem i gruppen till en falsk bekännelse på grund av hans familjs band till fascisterna (vilken han senare återkallade), medan de andra orubbligt stod emot. En arresterad dansk gruppmedlem lyckades fly under de följande veckorna; han kunde skicka information utomlands.* De franska och amerikanska trotskisterna inledde en solidaritetskampanj. Detta, liksom det faktum att de gripna inte lät sig brytas ned trots tortyren – Munis framträdande som vittne i POUM-rättegången var ett exempel – innebar att rättegången upprepade gånger sköts upp och slutligen fastställdes till slutet av januari 1939. Men ockupationen av Barcelona av Francos trupper den 26 januari 1939 föregick denna planerade skenprocess. Liksom POUM-fångarna skulle trotskisterna lämnas i fängelset. Men även de kunde fly till Frankrike.**

POUM-processen i den internationella stalinistiska propagandan

POUM-processen var av enorm betydelse för de kommunistiska partierna, eftersom den skulle ge bevis för Moskvaprocessernas internationella betydelse. Ett slående exempel på detta är en artikel av Koltsov (publicerad några veckor före hans eget gripande), där han betonade att rättegången denna gång ägde rum i ett borgerligt-demokratiskt land med en poliskår som inte bara bestod av kommunister, och som fortfarande gav samma resultat som i Moskva.¹⁰⁷ Kominterns hela propagandaapparat arbetade följaktligen på högvarv. Två exempel på ”den industriella produktionen av karaktärsdåd”¹⁰⁸ är den franske kommunisten Georges Sorias verksamhet, som arbetade i Spanien som korrespondent för franska kommunistpartiets press och också stod i nära kontakt med Orlov. Hans artiklar, som helt och hållet specialiserade sig på ”exponering” av POUM, distribuerades internationellt av Komintern. Så trycktes till exempel totalt 45 artiklar, mestadels om POUM, av honom 1937/38 i *Rundschau*. De publicerades även i skriftform på flera språk (till exempel i Frankrike under titeln *Le trotskysme au service de Franco* [och på engelska *Trotskyism in the Service of Franco*, ”Trotskismen i Francos tjänst”]).¹⁰⁹

* Danskens namn var Aage Kjelsø. Hans egen berättelse, ”Dansk trotskist i spansk borgerkrig”, finns på danska tidskriften *Revolutions* hemsida, marxist.dk (direktlänk: [Dansk trotskist i spansk borgerkrig](http://marxist.dk/dansk-trotskyist-i-spansk-borgerkrig)). Andreas Bülow har skrivit en roman om hans upplevelser, *Midnat i århundredet*, Köbenhavn 2014. Se även Morten Møller, *De glemtes hær. Danske frivillige i den spanske borgerkrig*, Köbenhavn 2017, s. 136f, 246f.

** För ett tidsdokument om detta, skrivet av en som deltog, se [Flykten från Barcelona](#)

¹⁰⁷ Se Michael Kolzow, ”Ein bekanntes Bild”, *Rundschau* nr 53, 27/10 1938, s. 1808.

¹⁰⁸ Se Schafranek, *Das kurze Leben des Kurt Landau*, s. 504. Se exempelvis listan på s. 547 med anti-trotskyistiska ”upplysningsbroschyrer” publicerade i Spanien och Frankrike. En bra inblick i stereotyperna i denna propaganda, om än ur senare synvinkel eller minne, tillhandahålls av ”renegaternas” memoarer och rättfärdiganden, som beskriver orsakerna till deras brott med partiet. Se analysen i Michael Rohrwasser, *Der Stalinismus und die Renegaten. Die Literatur der Exkommunisten*, Stuttgart 1991, s. 62–69. [På svenska finns artikeln [Kurt Landau](#), som baseras på Schafraneks Landau-biografi.]

¹⁰⁹ För hans biografi, se hänvisningarna i J.-P. J., ”Du nouveau sur les tueurs du G.P.U.” i *Cahiers Léon Trotsky* 1982, nr 9, s. 116–118. Under 1970-talet publicerade Soria i Frankrike en historik om inbördeskriget i fem volymer, som också översattes till flera språk. ”Detta fem volymer stora och överdådigt illustrerade arbete, som nära följer det kommunistiska partiets linje under inbördeskriget, förutom när det tillskriver ’stalinismen’ vissa obehagliga episoder, är proppfullt med förfalskningar.” (Bolloten, *The Spanish Civil War*, s. 873.) Soria nämner också anklagelserna mot POUM och skriver att de var ett påhitt, men nämner inte sitt eget bidrag till deras spridning. Han erhöll 1984 en hög sovjetisk medalj – officiellt för sina förtjänster som förmedlare av sovjetiska konstnärer i Frankrike, eftersom han hade lett en sådan byrå efter andra världskriget. [Sorias skrift på engelska finns på Marxists Internet Archive, se [Trotskyism in the Service of Franco](#).]

Kampanjens höjdpunkt var en bok som publicerades under pseudonymen Max Rieger och listade allt i detalj: Golfplanen, dokumenten som hittades av Roca, citat rivna ur sitt sammanhang från POUM:s press i vilka kommunistpartiet, Sovjetunionen och folkfrontsregeringen kritiserades. De så kallade bevis som trycktes i faksimil kom alla från utredningsakterna, vilket faktiskt väcker frågan om deras väg till publicering innan rättegången. För att göra den mer respektabel publicerades denna bok med ett förord av José Bergamin, en välkänd katolsk diktare som under konflikterna i den spanska republiken blev en okritisk kommunistisk medlöpare. Den publicerades på inte mindre än 18 språk, ofta av nygrundade förlag, bakom vilka Kominterns propagandaapparat var lätt att känna igen.¹¹⁰

Historiker har länge försökt klargöra denne Max Riegers identitet – han påstås vara officer i internationella brigaderna, enligt vad som sägs i boken – som historiker länge har sökt efter. Innan de sovjetiska arkiven öppnades var det emellertid en helt hopplös strävan, som den grundligaste av dem, Burnett Bolloten, var tvungen att erkänna. Han kunde bara komma till den närliggande slutsatsen: ”Baserat på interna bevis kan det inte råda något tvivel om att boken skrevs av NKVD med hjälp av det spanska kommunistpartiet.”¹¹¹ Soria hade dock länge nämnts som författaren, eller snarare kompilatorn, till NKVD:s olika uppfinningar. Faktum är att historiken om de ryska underrättelsetjänsterna utomlands som publicerades av Primakov skriver att materialet samlades in av Orlov. En professionell journalist, en förtrolig till NKVD-rezidenturen*, tog över den litterära bearbetningen, vilket pekar på Soria.¹¹²

Men med tanke på den enorma räckvidden av denna bok vid den tiden – fortfarande officiellt ”en av den sovjetiska upplysningens aktiva åtgärder mot internationell trotskism”¹¹³ – var det uppenbarligen många som ville göra anspråk på att ha deltagit. Den bulgariske representanten för Komintern, Stojan Minev (Stepanov), skröt i sin slutrapport till Kominterns ledning våren 1939 över att även han varit inblandad i redigeringen av boken och att Bergamin möjligen var författare till förordet.¹¹⁴ Om man utgår från ett propagandaarbete som hade en redaktör, men där många av de som var inblandade i kampanjen mot POUM fanns med, blir bilden något mer komplicerad av det faktum att det faktiskt fanns någon i interbrigaderna som kallades Max Rieger – även om det bara var med ett ”stridsnamn”. Bakom det dolde sig österrikaren Franz Löschl, som hade kommit till Spanien från Sovjetunionen i oktober 1936 med ett pass i detta namn. Uppenbarligen var det en av de många flyktingarna från Schutzbund som hade funnit sin tillflykt i Sovjetunionen 1934 efter striderna i februari mot Dollfuss diktatur i Österrike. Den tillgängliga informationen är mycket gles, men han verkar ha arbetat för NKVD sedan september 1937. Varför hans namn valdes, om det dolde propagandaplaner som aldrig hade genomförts, och genom vilka han borde erkännas som författare, och om han på något sätt bidragit till den här boken ligger utanför vår kunskap.¹¹⁵

I alla fall riktade sig Kominterns propaganda med denna bok särskilt mot alla dem som på ett eller annat sätt visade solidaritet med POUM. Bergamin hade i full uppriktighet lagt fram

¹¹⁰ Se den spanska utgåvan: Max Rieger, *Espionaje en España*, Barcelona 1938. Den franska publicerades, i översättning av Jean Cassou, i alla fall av Denoël. Om boken och om Bergamin, se Gorkin, *El proceso*, s. 244f.

¹¹¹ Bolloten, *The Spanish Civil War*, s. 518.

* *Rezidentura* är en benämning på NKVD:s spioncentraler i utlandet. Se [Rezidentura](#) på Wikipedia.

¹¹² *Otscherki istorii rosstjskoj vneschnej rasvedki*, vol. 3, s. 140f. Dagens efterträdare till NKVD:s utrikesavdelning tror på allvar att materialet i denna bok har ”historiskt värde för vår tid”. [Se även diskussionen om skriften i Pelai Pagès, [Stalinisterna och POUM under inbördeskriget i Spanien](#), s. 14-17.]

¹¹³ *Ibid.*, s. 140.

¹¹⁴ Encinas Moral (red.), *Las causas de la derrota de la República española*, s. 140f.

¹¹⁵ Uhl (*Mythos Spanien*, s. 157) hittade referensen till medarbetandet i NKVD i brigadakterna. Framställningen i materialet i dokumentationsarkivet för det österrikiska motståndet hänvisar endast till hans deltagande i brigaderna. Se *Für Spaniens Freiheit. Österreicher an der Seite der Spanischen Republik 1936–1939. Eine Dokumentation*, Wien 1986, s. 63, 176, 407, 422. Där finns han också med flera gånger i bilagan med foton.

riktningen när han skrev i sitt förord (på s. 12): ”Att försvara trotskismen som de spanska trotskisterna [...] innebär helt enkelt att övergå till fiendens läger. Om man beslutar sig för att göra det måste man ha moraliskt mod att förkunna det. Att ta på sig försvaret av en kriminell, förrädare eller spion betyder inte att ta på sig försvaret av en person, utan att försvara hans brott. I fallet med detta krig betyder det att helt identifiera sig med fienden.” Följaktligen attackerades Gide rasande av Ehrenburg när han protesterade mot förföljelsen av POUM,¹¹⁶ liksom Socialistiska arbetarinternationalen (den socialdemokratiska internationalen), som inför POUM-processen i ett telegram till premiärministern hade begärt rättsliga garantier.¹¹⁷

Naturligtvis riktades denna propaganda också ”inåt” och tjänade till att disciplinera och mobilisera medlemmarna i kommunistpartierna, vilket den omfattande memoarlitteraturen vittnar om.¹¹⁸ Därigenom provocerades emellertid också upprepade gånger konflikter fram. Två exempel illustrerar detta: Arthur Koestler, som greps av frankisterna som korrespondent i Spanien och hotades med döden i några månader tills han släpptes under internationella påtryckningar, och sedan skrev en bok om sina erfarenheter, rapporterar att han sedan blev ombedd av partiet att under föreläsningar om sin bok inkludera ett fördömande av POUM som frankistisk agentur. Han vägrade och bröt med kommunistpartiet, eftersom han hade vänt sig från stalinismen i allmänhet.¹¹⁹ Skriftställaren Alfred Kantorowicz, officer i internationella brigaderna under inbördeskriget, skildrade hur den anti-trotskyistiska kampanjen – här relaterad till Moskvarättegångarna – fungerade. I skyttegravarna kunde man göra sig fri från propagandans effekter. Fienden var tydligt i sikte. I scenen kunde han inte längre undvika tvivel. När han diskuterade med generalen och senare Stasi-ministern i DDR, Wilhelm Zaisser, uppmanade denne till ständig vaksamhet, eftersom vem som helst kunde vara en förrädare, och en annan interbrigadist svarade Kantorowicz något som han sedan gick med på: ”De ärliga kompisarna kommer att gå under, och de riktiga informanterna eller skurkarna glider alltid igenom eftersom de vet hur man gör det, de kan knepen, talesätten som man gillar att höra.”¹²⁰

Den scen som anspelas på i de av Kantorowicz återgivna yttrandena är ett tecken på absurditeten i hela den stalinistiska propagandan. I slutet av juni 1937 gjorde en interbrigadist vid namn Gerri, som påstås ha skadats i Spanien, en kometkarriär på KPD:s scen i Paris. Efter att ha avslöjat trotskisterna vid ett evenemang, publicerade han påstådda erfarenheter i KPD:s organ *Deutsche Volkszeitung*, och valdes in i styrelsen för en tysk förening för spanienkämpar när den grundades, tills han avslöjades som en bedragare – möjligen också agent för Gestapo – i slutet av oktober. Han hade redan uppträtt under falsk identitet i olika länder i Östeuropa – till exempel gav han sig ut för att vara skriftställaren Hans Sahl – och hade levt ett bra liv där av sina ”solidaritetsinsamlingar” för de tyska emigranterna. Med sina anti-trotskyistiska tirader hade Gerri – alias Martin eller Moses Ginsburg – uppenbarligen lyckats få uppmärksamhet

¹¹⁶ Se André Gide, *Littérature engagée*, Paris 1950, s. 194–199. [På marxistarkivet finns André Gide-artikeln [GPU-metoder.](#)]

¹¹⁷ Se G. Oldner, ”Advokaten der Trotskyist Spione”, *Rundschau* nr 53, 27/10 1938, s. 1807f. Naturligtvis utnyttjade Komintern fullt ut det faktum att SAI helt hade misslyckats med avseende på den anglo-franska noninterventionspolitiken i Spanien. Telegrammet i *Mitteilungen über die Lage der politischen Gefangenen (Beilage der Internationalen Informationen)* nr 10, 17/10 1938, s. 25 (375).

¹¹⁸ Se om detta även kommentarerna i Rohrwasser, *Der Stalinismus und die Renegaten*, s. 67: ”I de spanska texterna från senare avhoppare eller socialistiska observatörer finns en beskrivning av en atmosfär av misstro mot medkämpar. *Vän och fiende tappar sina fasta konturer*. Ingen vet var man kan hitta förrädarna. [...] Det räcker inte att avgöra vem som tillhör den [femte kolonnen, R. T.]: De hemliga renegaterna, förrädarna och trotskisterna ger sig inte till känna.”

¹¹⁹ Se hans bidrag i *Ein Gott, der keiner war*, Zürich et al. 1950, s. 19–72, se s. 70.

¹²⁰ Alfred Kantorowicz, *Spanisches Kriegstagebuch*, Hamburg 1979, s. 114f, 306. Om Kantorowicz, se Rohrwasser, *Der Stalinismus und die Renegaten*, s. 105–129.

och förtroende från KPD-ledaren Walter Ulbricht i Paris. Denne gjorde blyxtkarriären möjlig tills hela bluffen avslöjades.¹²¹

Även om den allmänna riktningen i Kominterns propaganda bara kunde kallas absurd, varigenom man lätt kunde glömma de tragiska konsekvenserna, kunde dess försök att komma till rätta med POUM-processens realitet bara beskrivas som grotesk. Kominterns chef Dimitrov gav processens förmenta propagandamöjligheter en sådan innebörd att han skickade en telegrafisk begäran till Kominterns ledning i Moskva under sin semester i Kaukasus efter att han hade hört om dess början. Har allt gjorts för att avslöja ”trotskisterna” (dvs. POUM) som ”fascismens agenter”? Det behövs en internationell presspropaganda för att driva ut ”trotskisterna” ur den internationella arbetarrörelsens led.¹²²

Men själva processen gjorde dess nytta som propaganda än svårare. Även specialisten Georges Soria lyckades bara skildra den med alla möjliga förvrängningar. Han påstod att alla anklagade hade motsatt sig eller undvikit åklagarens detaljerade frågor. Vittnenas uttalanden återgavs, men deras svar på försvarets frågor, som bevisade deras falska eller interna motsättningar, undertrycktes och vittnens uttalanden var praktiskt taget reducerade till att namnge dem.¹²³ Men domen kunde bara förvirra Kominterns propagandister. *Rundschau* nöjde sig med en kort anteckning om resultatet och tryckte sedan åtalet – motbevisat av domstolen – för att skapa intrycket av att POUM:s ledare hade dömts just på grund av dessa anklagelser.¹²⁴ *Deutsche Volkszeitung* lyckades till och med efter att ha rapporterat utförligt i numren från slutet av oktober om processens gång, att inte säga ett enda ord om domen och hela processen i det första numret i november.

Avslutande kommentarer

Med avvisandet av anklagelsen att vara agenter hade rättegången – som en spansk version av Moskvarättegångarna – misslyckats. Huvudorsaken till detta låg i öppen dager: de tilltalade ”erkände” inte. De påhittade bevisen, som bara skulle illustrera deras ”bekännelser”, kunde således avslöjas som förfalskningar. De tilltalade kunde inte brytas ner vilket berodde på hela deras bakgrund. De hade inte blivit demoraliserade till följd av år av oppositionskamp med upprepade underkastelser och förnedrande självanklagelser och offentligt beröm från den alltid korrekta partiledningen; de ville inte göra ”partiet” en sista tjänst. De hade heller inga illusioner om stalinismen. Även om inte revolutionen från sommaren 1936 redan hade krossats av den republikanska regeringen själv, trots att Francos seger i slutet av 1938 verkade oundviklig, var det sociala klimatet i den spanska republiken inte jämförbart med det i

¹²¹ Se ”Feindpropaganda” och ”Eine Frontkämpferorganisation”, *Deutsche Volkszeitung* nr 33, 15/8 1937; K., ”Rede eines Frontsoldaten” nr 34, 22/8 1937; Gerri, ”Tagebuch eines internationalen Brigadiers”, nr 37, 15/9 1937; ”Im Auftrage der 5. Kolonne tätig”, nr 44, 31/10 1937. Detta står i kontrast till reportaget i den vänstersocialistiska och anti-stalinistiska tidningen *Freies Deutschland* av HW, ”Der Hochstapler und die KP”, nr 42, 28/10 1937. Kantorowicz rapporterade om bakgrunden – delvis med minnesrelaterade dateringsfel – på olika ställen: Alfred Kantorowicz, *Nachbücher. Aufzeichnungen im französischen Exil 1935 bis 1939*, red. av Ursula Büttner och Angelika Voß, Hamburg 1995, s. 255f.; densamme, *Spanisches Kriegstagebuch*, s. 301–305; densamme, *Deutsches Tagebuch*, vol. 2, München 1961, s. 639–642. Ibland anges Erich Weinert som källa. Efter detta väckte affären en djup motvilja mot skriftställare (eller borde man bättre säga: intellektuella? hos Ulbricht – han uppfattade uppenbarligen Gerri–Ginsburg som en sådan).

¹²² Tryckt i Chase, *Enemies Within the Gates?*, s. 206. Han skrev också in det i sin dagbok (Georgi Dimitroff, *Tagebücher 1933–1943*, Berlin 2000, vol. 1, s. 206 [engelska: *Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949*, New Haven 2003, s. 82-83 (15 oktober 1938)], vilket antyder den vikt han tillmätte det.

¹²³ Se hans redogörelse i *Rundschau* nr 51, 13/10 1938, s. 1732; nr 52, 20/10, 1938, s. 1765f. och nr 53, 27/10, 1938, s. 1808f.

¹²⁴ Se ”Das Urteil im POUM-Prozeß”, *Rundschau* nr 54, 3/11, 1938, s. 1834; ”Die Anklageschrift im Prozeß gegen die trotskistischen Führer der POUM”, nr 54, 3/11, 1938, s. 1833f och nr 55, 10/11, 1938, s. 1885f. [Se även de svenska kommunisternas sorgliga bevakning av rättegången i [Processen mot POUM - Artiklar ur Ny Dag \(SKP:s dagstidning\).](#)]

Sovjetunionen under andra hälften av 1930-talet. Trots alla kommunistpartiets ansträngningar var solidaritet med POUM möjlig, vilket dessutom fann internationellt stöd.

Även om den stalinistiska planen misslyckades på detta sätt var konsekvenserna inte försumbara. Fernando Claudín beskrev det kortfattat med följande ord: ”Genom att uppfylla Moskvas direktiv om att avlägsna Largo Caballero som premiärminister och släppa lös förtrycket mot POUM, tog det spanska kommunistpartiet på sig ansvaret för fördjupningen av splittringen bland arbetarmassorna och kraftigt försvaga republikens förmåga att kämpa.”¹²⁵

Tills idag har det spanska kommunistpartiet inte bidragit till att klargöra sin egen del i förföljelsen av POUM. Det är sant att Santiago Carrillo fördömde mordet på Nin när eurokommunismen nådde sin höjdpunkt. Han förnekade dock kommunistpartiets ansvar: ”om någon kommunist deltog – vilket jag inte vet, gjorde han det för egen räkning och inte på grund av ett beslut av partiet.”¹²⁶ (När den katalanska teven förberedde sitt program om ”Operation Nikolai”, vägrade han att bli intervjuad om det. Han ville inte ens upprepa sitt förnekande.) Tio år senare fördömde dock dåvarande chefen för PSUC, Rafael Ribó, mordet på Nin med betydligt skarpare ord och uppmanade historiker att klargöra omständigheterna, vilket hans parti dock inte lämnade något bidrag till under perioden som följde.¹²⁷

Den 26 juni 1990 överlämnade en kommission ett upprop med flera hundra underskrifter av spanska intellektuella och politiker till den sovjetiska ambassaden i Madrid med begäran att omständigheterna kring Nins död skulle klargöras utifrån de sovjetiska arkiven. Ambassadens representanter försäkrade att denna uppmaning skulle överlämnas till rehabiliteringskommissionen i Moskva. Därifrån kom dock inget svar innan Sovjetunionen upphörde. Det var först efter 1991 när möjligheten till lukrativ försäljning av dokument uppstod som slöjan i detta fall till stor del lyftes.

Efterhandskommentar I: Frikännande av Orlov?

Förklaringarna har visat att den övergripande trovärdigheten i Orlovs självporträtt inte är särskilt stort. Den häftighet med vilken han förnekade sitt engagemang i förföljelsen av POUM betyder inte heller något. Trots alla de många nämnda referenserna har ”teorin” nyligen utvecklats om att han inte hade något att göra med det. Det har sedan presenterats i detalj av hans tidigare rådgivare vid FBI, *Edward Gazur*, som skulle skydda honom från misstänkta aktioner från KGB – KGB försökte kontakta honom flera gånger i slutet av 1960-talet fram till hans död 1973 – och i svaret till Costello och Tsarev.¹²⁸ Därmed förlitade han sig på den nära kontakt som han hade haft under de två senaste åren av Orlovs liv, då han förde många intensiva samtal med denne.

Men Gazurs argument är mer än tunna. I slutändan består de bara av många års erfarenhet av FBI-förhör, som han nämner som bevis på hans förmåga att avgöra om någon ljuger eller inte. Förutom att det förmodligen aldrig har funnits en polis som inte misstog sig, är det anmärkningsvärda att han i huvudsak bara upprepar Orlovs argument istället för att hantera dem kritiskt, och detta desto mer mot bakgrund av den information och dokumentation som publicerats av Costello och Tsarev. Bara det faktum att Orlov upprepade gånger hävdade att gripandet av POUM:s ledning baserades på en arresteringsorder väcker tvivel på hans ”trovärdighet”. På samma sätt trodde Orlov att han kunde identifiera Francos agenter som upphovsmän till majdagarna. Genom att göra detta förlitade han sig på ett uttalande från

¹²⁵ Claudín i sin 1983 utgivna biografi över kommunistpartiets ledare Santiago Carrillo, här citerat efter *The Spanish Civil War*, s. 515 (svensk övers, slutet av kap. 48).

¹²⁶ Santiago Carrillo, *Eurocomunismo y estado*, Barcelona 1977, s. 151. [Den svenska övers., *Eurokommunismen och staten*. Stockholm 1978, är förkortad när det gäller Nin och POUM. Se översättarens förord.]

¹²⁷ Se ”El lider del PSUC reabilita a Nin”, *Cambio 16*, nr 818, 3/8 1987, s. 39f.

¹²⁸ Gazur, *Alexander Orlov*.

Franco till Hitlers representant, som den senare vidarebefordrade till Berlin och som därmed fann vägen in i nazisternas filer. Detta påstående, som också till exempel ofta användes i historiografin i DDR som bevis på trotskist-fascistiska allianser,¹²⁹ kan naturligtvis bara beskrivas som absurt med tanke på den faktiska processen som historieforskningen rekonstruerat in i minsta detalj. Dessa och andra motsägelser lades inte ens under luppen av Gazur. Han hade, å andra sidan, inget annat val, med tanke på de tydliga och många bevisen, än att erkänna att Orlov inte hade berättat ”hela sanningen” om det sovjetiska spionaget. Han letade efter argument för detta, och menade att de kunde finnas i en återstående patriotisk känsla, eller på grund av självbevarelsedrift. Att han därmed ifrågasatte Orlovs legend som helhet och därmed nödvändigtvis dennes skyddsåtgärder om Spanien, vilka åtminstone ännu en gång måste undersökas kritiskt, föll honom aldrig in. Gazur har verkligen internaliserat ”organisationskulturen” i säkerhetstjänster som inte vill tappa ansiktet genom att erkänna att de har blivit lurade.

Det framgår emellertid också tydligt av hans beskrivningar att han var fängslad av den gamle mannens charm med sin händelserika livshistoria, som direkt eller indirekt hade deltagit i så många världshistoriska händelser eller åtminstone hört talas om dem som ett ögonvittne och som fick honom att delta i många konversationer. I slutändan är Gazur fångad i en variant av Stockholmssyndromet.

Det är dock mer förvånande att det under de senaste åren också har förekommit några akademiska historiker som behandlar inbördeskriget historia och till och med den sovjetiska interventionen i synnerhet, delvis på grundval av arkivforskning i Ryssland.

Daniel Kowalsky går i sin presentation, med vilken han faktiskt vill ge en övergripande presentation av den sovjetiska interventionen, endast allmänt in på utrensningpolitiken och i synnerhet Orlov.¹³⁰ Det finns inget specifikt om honom, han förekommer inte i de militära akterna. Man kan inte veta något sådant. Baserat på sin forskning om Röda arméns arkiv lyckas han också bevisa felaktigheter i presentationen av militära angelägenheter i Costellos och Tsarevs bok. De baserade sig emellertid på akter från säkerhetstjänstens arkiv, där förmodligen militära saker utanför dess synvinkel kanske inte heller exakt återges (även om det inte alls handlar om dessa saker). Vad som står hos Costello och Tsarev om mordet på Nin – enligt Kowalsky – bekräftar helt enkelt bara det som har diskuterats i väst.

Men han går varken in på hela frågan om mordet på Nin, inklusive det nuvarande kunskapsläget och användningen av den tidigare litteraturen, och han säger heller inget direkt om de relevanta meddelandena från Orlov till Moskva, som återges ur säkerhetstjänstens arkiv. I slutändan förblir mordet på Nin, som han bara kort nämner i sin bok, på något sätt ”oklart” som Orlovs egen person, som om man enbart kunde falla tillbaka på Costello och Tsarev,¹³¹ som om han annars var en kvasi-mytisk figur. Efter det vet man inte riktigt i vilken utsträckning stalinistisk terror verkligen förekom i Spanien. Kowalsky skriver till och med någon annanstans – i samband med majstriderna i Barcelona – att akterna ibland ger intryck av att ryssarna inte ville slåss mot Franco, utan snarare mot ”de påstått orubbliga republikanska elementen”.¹³²

¹²⁹ Exempelvis hos Horst Kühne, *Spanien 1936–1939. Proletarischer Internationalismus im national-revolutionären Krieg des spanischen Volkes*, Berlin-DDR 1978, s. 24. Se om detta min recension ”Neuerscheinungen zu Krieg und Revolution in Spanien”, *Iberoamericana* nr 12, 1981, s. 22–28.

¹³⁰ Daniel Kowalsky, *La Unión Soviética y la guerra civil española*, s. 277f [eng. utgåva: *Stalin and the Spanish Civil War*] kortfattat om Orlov, sedan något utförligare i en längre passage om Costellos och Tsarevs bok på s. 376–378.

¹³¹ Han nämner faktiskt varken den katalanska tevedokumentationen och dess presseko i Spanien eller Gazurs bok.

¹³² *Ibid.*, s. 276f, även s. 347.

Det är fullt möjligt att Orlov inte lämnade några tydliga spår i militärakterna. Detta beror troligen främst på isoleringen av dess säkerhetsaktiviteter, istället för att de inte skulle ha funnits. Som Michael Uhls arbete med de tyska interbrigadisterna visar, har han säkert satt avtryck – i detta fall i brigadarkivet och, baserat på detta, i senare SED-akter om enskilda brigadister.¹³³ Detta gäller framför allt tyska anställda vid NKVD som han rekryterat och i synnerhet hans livvakter, som huvudsakligen bestod av tyska interbrigadister. Orlov uppträdde naturligtvis i offentliga skildringar av inbördeskriget – men till exempel i minnesartiklar av samma interbrigadister som en gång var underordnade honom dyker han aldrig upp.¹³⁴

Medan Kowalsky förblir obeslutsam och obestämd, är *Helen Graham*¹³⁵ desto mer bestämd. Med passiva konstruktioner – ett dokument ”har tolkats” —, med konjunktivet – ”Orlov kan vara inblandad”, ”borde ha känt till förfalskningar” – och med hänvisning till det faktum att Orlov senare i USA skulle ha nekat, kringgår hon en konkret diskussion om de dokument som nu finns tillgängliga och avstår från att upprätta anslutningen till de på inget sätt okända ”antitrotskistiska utrensningarna”.

Istället diskuterar hon hypotetiska scenarier som exempelvis att den gripna POUM-ledningen möjligtvis kan ha utsatts för ett ”formellt straffrättsligt förfarande”. Dessutom är hennes skildring av förtrycket mot POUM bristfällig.¹³⁶ Även om det är korrekt att de – totalt sett mycket små – lokala POUM-ortsgrupperna i Valencia och Castellón kunde behålla sina platser i de två stadsråden på grund av arbetarrörelsens specifika situation i denna del av Spanien (stark vänsterflygel bland socialisterna vid sidan av ett CNT som var inriktat på aktionsenhet), så är beskrivningen av situationen för det katalanska POUM, dvs. den övervägande delen av POUM, i bästa fall att betrakta som ”osäker” och oinformerad. Efter att deras ledning greps inleddes en legalisering av förtrycket. Partiet var tvunget att operera illegalt, särskilt i Barcelona och många andra städer i landet, så det var inte alls ”halvt underjordiskt” först 1938, som hon skriver.¹³⁷ Den nya partiledningen som bildades efter gripandena den 16 juni fungerade därför ”underjordiskt” från början, annars hade de blivit arresterade, medan Graham ger det motsatta intrycket. Partiet var illegalt, och där dess medlemmar framträdde som sådana riskerade de att omedelbart gripas, även om det rättsliga skyddet för elimineringen av POUM inte fanns förrän de följande månaderna. (Dekretet om utslutning av POUM från de katalanska kommunalråden utfärdades först i oktober, då ett antal av dess rådsmedlemmar redan hade gripits eller inte hade vågat närvara vid möten på flera månader.) POUM-enheternas upplösning vid fronten var ännu mer drastisk. I den mån deras soldater och officerare överfördes till av kommunister ledda enheter riskerade de sina liv, vilket framgår av ett antal fall, som exempelvis dokumenterades av CNT. Naturligtvis får man inte falla in i misstaget att jämställa förtrycket mot POUM med det efter Francos seger (då medlemmarna i POUM som förblev illegala och som inte kunde fly till Frankrike omedelbart startade kampen mot dess diktatur). Efter den 16 juni fanns det en bred politisk och social miljö där POUM fick stöd och som därför gjorde det möjligt att fortsätta illegal verksamhet i stor omfattning. Det är anmärkningsvärt att hon, som brittisk historiker, inte hänvisar till George Orwells *Hyllning till Katalonien* (inte ens i avsnitten specifikt ägnade de

¹³³ Uhl, *Mythos Spanien*, t.ex. s. 320f, 324f.

¹³⁴ *Ibid.*, s. 326. Orlov själv rapporterade flera gånger om förekomsten av livvakten bestående av interbrigadister, eftersom det var en del av hans legend. Med den skyddade han sig inte bara mot de fruktade aktionerna från Francos spionage och dess tyska och italienska allierade, utan också mot en överraskningsaktion från NKVD inom ramarna för ”utrensningarna”.

¹³⁵ Helen Graham, *The Spanish Republic at War 1936–1939*, Cambridge 2002, s. 288–291.

¹³⁶ *Ibid.*, s. 346f.

¹³⁷ En exakt överblick över de olika rättsliga och institutionella åtgärderna, undantag från fackföreningarna etc. finns i Tosstorff, *Die POUM*, s. 322–329.

militära striderna vid fronten i Aragon), där åtminstone atmosfären under de första veckorna efter förtrycket mot POUM skildras på ett drastiskt sätt. Utan att själv gå in på de historiska källorna talar hon bara vagt om en ”anglo-amerikansk historiografi som något okritiskt följer de memoarer som härrör från det katalanska POUM”.¹³⁸

Med så många osäkerheter är det i slutändan inte klart vad hon vill presentera som ”alternativ tolkning”. Bar det spanska kommunistpartiet eller dess släktingar i polisapparaten allt ansvar? Många av poliserna, som bara gick med i kommunistpartiet som den republikanska *ordningens* parti efter den 19 juli, hade en lång tradition av att kämpa mot den revolutionära (dvs. framför allt den anarkistiska) vänstern. På samma sätt hade den högersocialistiske premiärministern Negrín redan intagit en skarp hållning särskilt mot CNT redan i början av trettioalet. Men för att visa att ett antal säkerhetspoliser som tillhörde kommunistpartiet hade agerat ensamma, eller i enlighet med ett självständigt fattat beslut från partiledningen, utan några följande instruktioner från Komintern eller NKVD:s representanter, motsäger alla kända fakta, som innefattar många namn och detaljer. Dessutom skulle detta väcka frågan om varför, i det här fallet, av alla platser, den högsta representanten för NKVD i Spanien inte följde prioriteringen av den internationella kampen mot ”trotskismen”, som Stalin hade gjort till en maxim – med ”världshistorisk rang”, som det efter hans instruktioner investerades enorma summor och resurser i. Även om all information om Orlov och motsättningarna i hans senare uttalanden om mordet på Nin inte var tillgänglig, bör det noteras att Sovjetunionens allomfattande politiska kontroll och de ständiga instruktionerna för att intensifiera kampen mot ”trotskismen” är vid den tiden alltför detaljerat dokumenterade för att kunna konstruera ett undantag för fallet Nin.

Under tiden har *Frank Schauff* anslutit sig till hennes argument, men ger inte några egna referenser från sin forskning i Moskvas arkiv (som Graham inte använde för sin skildring av inbördeskriget), utan hänvisar bara till hennes eller Gazurs skildring.¹³⁹ Dessutom gjorde han en stor insats för att bagatellisera betydelsen av den stalinistiska kampen mot POUM, vilket faktiskt förnekar kopplingen till de inhemska sovjetiska ”utrensningarna”. Eller, som han skrev i en recension, förföljelsen av ”POUM var bara ett exempel som sattes för att disciplinera anarkisterna”,¹⁴⁰ ett argument som genast togs upp av en recensent.¹⁴¹ Om man på allvar hävdar att Sovjetunionen bedrev en politik med ”oegentligheter” och att elimineringen av POUM inte var ett mål ”i sig själv”, vilket i slutändan inte var logiskt, och kanske till och med ett slags misstag. Det faktum att stalinismen utvecklade sin taktik under bedömning av maktbalansen och försökte ta hänsyn till detta är en något mer lämplig förklaring. Följaktligen inleddes en frontalattack mot POUM, medan ett helt ”åtgärds paket” måste utvecklas mot CNT. Men Schauff postulerar att de stalinistiska utrensningarna endast var en politik för Sovjetunionen, men att de inte ”exporterades” i den mån det var möjligt, till exempel till Spanien. Kampen mot trotskismen drevs, det har bevisats många gånger, som ett internationellt mål. Detta visas också av det faktum att förföljelsen av POUM till och med särskilt drabbade dess internationella allierade, det vill säga deras medlemmar som var i Spanien med POUM. Så jagades till exempel den unge Willy Brandt, vid den tiden i Sozialistische Arbeiterpartei (SAP), vänstersplittringen från SPD, absurt som ”trotskist”, även om hans organisation var ansluten till den tyska exilens folkfrontsallians och därmed teoretiskt förbunden med KPD.

¹³⁸ Graham, *The Spanish Republic*, s. 346. [Jfr bokutdraget [Hyllning till Katalonien](#).]

¹³⁹ Schauff, *Der verspielte Sieg*, s. 44–46. För hans bok, som behandlar olika aspekter av den sovjetiska interventionen, om än med det praktiska utslutandet av NKVD:s aktiviteter, se min detaljerade granskning i *Archiv für die Geschichte des Widerstandes und der Arbeit* nr 18, 2006.

¹⁴⁰ Frank Schauff, ”Schwarzbuch mit Mängeln”, *Forum für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte* nr 1 1988, s. 265–269, se s. 267.

¹⁴¹ Niels Annen, ”Spanischer Bürgerkrieg. Terror in Moskau”, *Sozialismus* nr 1, 2005, s. 58f.

Medan Schauff tenderar att undvika frågan om bakgrunden till mordet på Nin i sin monografi, har han varit tydligare på andra ställen eftersom han, som redan citerats, publicerar Orlovs svar på frågor från den amerikanske historikern Payne.¹⁴² Han ger bara en kort introduktion, nämner bland annat att det finns tecken på hans inblandning i mordet på Nin och sedan understryker han framför allt Orlovs kritik av Walter Krivitskij, en annan ”överlöpare” från den sovjetiska säkerhetstjänsten, som 1939/40 kom med de första avslöjandena (inte bara) om det spanska inbördeskriget och som hade väckt uppståndelse.¹⁴³ Framför allt avstod han från att kontrollera vissa av Orlovs anklagelser... om den påstådda arresteringsordern, om majdagarna etc. – mot de historiografiska bevisen. Det är uppenbart att Orlovs svar har bidragit till att minska hans ansvar och engagemang särskilt i fallet Nin. Genom att lämna detta okommenterat avstår han från att ställa frågor om Orlovs trovärdighet, och upphöjer det *de facto* till rangen av ”citerbara uttalanden”, till rangen av fynd. Även Graham har redan påpekat en motsägelse i detta dokument. På 1950-talet hade Orlov inledningsvis hävdade att Nin hade mördats av ett ”flygande kommando” från NKVD under ledning av en viss Bolodin. Här sades det att de spanska kommunisterna var ansvariga för dådet. Han motiverade inte denna förändring innan han dog.¹⁴⁴

Sammantaget uppstår utan tvivel den allmänna frågan, varför den högsta representanten för den sovjetiska säkerhetstjänsten NKVD, som hade genomförandet av den stalinistiska ”utrensningsspolitiken” inte bara i Sovjetunionen som ett centralt verksamhetsområde, inte skulle ha lett denna uppgift speciellt i Spanien. Skulle alla hänvisningar till hans verksamhet, med början hos Krivitskij och republikens spanska politiker till den sovjetiska säkerhetstjänsten när Sovjetunionen omvandlades till den Ryska federationen, vara påhittade? Om man specifikt antar att den information som kom från Moskva i början av 1990-talet var förfalskad, skulle man behöva förutsätta en omfattande konspiration av KGB, som var fast besluten att anklaga Orlov. Det är något som egentligen inte behöver diskuteras längre.

Även om man kan utgå ifrån att Gazur (och därmed borde han luta sig mot FBI:s självbild) inte vill erkänna någon förlägenhet från den amerikanska inhemska underrättelsetjänsten sida, kan man hos akademiska historiker bara anta en blandning av politiska böjelser och professionella aversioner mot agenthistorier som luktar för mycket av ”kalla kriget”. Men sådana attityder håller inte mot vetenskapliga kriterier. De har inga allvarliga argument.

---

¹⁴² Se not 35.

¹⁴³ Han bygger på jämförelsevis underordnade kritikpunkter mot Krivitskij, vars bok ”peppades upp” av en amerikansk spökskrivare, vilket måste beaktas och vilket var desto lättare eftersom Krivitskij förmodligen inte hade stora kunskaper i engelska. För att ”krydda den” ingår exempelvis Krivitskijs uppstigande i rang till general, som hans förläggare beskrev honom, vilket Orlov tar som exempel på bristen på trovärdighet. Orlov befordrade sig själv från major till general i USA. Den avgörande faktorn i Krivitskijs uttalanden var hänvisningen till expansionen av de stalinistiska utrensningarna internationellt och inte minst till Spanien. Trots all kritik av detaljer kan man t.ex. hos Bolloten hitta en balanserad bedömning av det informativa värdet, *The Spanish Civil War*, s. 106, 220, som framhåller att Krivitskij nämnde ett antal namn på sovjetiska representanter (inklusive Orlovs NKVD-alias) långt innan de bekräftades från sovjetiska eller ryska källor. Schauffs bevisföring i inledningen (s. 231) beträffande Orlovs svar på Payne är direkt grotesk när han som bevis på Krivitskijs schablonartade brist på trovärdighet citerar den brittiske militärhistorikern Howson, som konstaterade om Krivitskij: ”Några av de saker han skrev [...]” (min kursivering, RT). För övrigt har Schauff inte tagit itu med Krivitskijs bok alls och i sin monografi – där det faktiskt kunde ha förväntats – bara marginellt, i några fotnoter.

¹⁴⁴ Graham, *The Spanish Republic*, s. 289. Själv konstaterar hon bara att denna modifierade teori finns, utan att dra några slutsatser om Orlovs trovärdighet: ”Ingen av dessa obekanta utesluter att Orlov och/eller någon annan sovjetisk personal var inblandad i Nins död.” Hon noterar korrekt att Bolloten (*The Spanish Civil War*, s. 509) redan påpekat denna motsättning hos Orlov.

Efterhandskommentar II: Costello och Tsarev lägger ut fel spår

Costello och Tsarev omger inte alls de stalinistiska terrorbrotten med en mantel av tystnad, även om de inte på något sätt har sympati för verklig eller förmodad trotskism. Men det finns en märklig passage i deras kommentarer om Spanien. Plötsligt ger de intryck av att det var något med påståendet om en ”trotskist-fascistisk” allians. De citerar en rapport från Orlov från en inspektionsresa till Barcelona i december 1936. POUM planerade ett militärt uppror i januari ”i syfte att undergräva fascistorganisationen i Hispano-Suiza-fabriken”.¹⁴⁵ Varför man måste organisera ett väpnat uppror om man bara vill ”infiltrera” en fabrik – även om det var en av de största, kanske till och med den största metallindustrin i staden vid den tiden – överlämnas till den klumpiga fantasin hos säkerhetstjänstens hjärnor.

Det är dock irriterande att de två författarna tillfogar en kommentar till citatet: ”Detta är samma uppror som den sovjetiska ambassaden i Berlin hade påpekat för högkvarteret efter ett anonymt tips från Harro Schulze-Boysen. Han informerades av kontakter i flygvapnets generalstab om att tyska agenter hade infiltrerat de trotskistiska kretsarna i Barcelona i avsikt att tvinga fram en kupp.”¹⁴⁶

De anger ett nummer på akten i den ryska säkerhetstjänstens arkiv (från akterna om Harro Schulze-Boysen), där en ”vanlig dödlig” historiker som bekant inte kan arbeta med att kontrollera sådana anklagelser. Dessutom ger de inte ett enda citat och det är därför inte möjligt att avgöra vad som exakt finns i dokumentet – inklusive datum. Kanske var det bara en vag och oprecis sammanfattning som de refererar till. De kanske emellertid bara arbetade slarvigt. Det passar dock in i deras konstruktion, enligt vilken majdagarna var resultatet av ett länge planerat uppror av anarkisterna med stöd av POUM (eller kanske tvärtom? – men åtminstone utan fascister). Att det finns en bred historisk litteratur som utförligt rekonstruerar händelseförloppet och den spontana karaktären i en spänd situation som vuxit fram under lång tid, bryr de sig inte alls om. Dessutom förbättras inte kvaliteten på deras argument av att de också skriver att det handlade om ett uppror mot den ”republikanska regeringen i Madrid”, där det vanligtvis talas om konfrontationer mellan katalanska regeringsstyrkor, med stöd av kommunistpartiet, och anarkisterna och POUM.

Det hela kan emellertid klagöras om man befattar sig med litteraturen om Harro Schulze-Boysen. Schulze-Boysen var den ledande hjärnan i den grupp som idag är mest känd under det namn som den gavs av Gestapo, ”Röda kapellet”. Denna motståndsgrupp med medlemmar som arbetade i olika ministerier och institutioner i ”Tredje riket” med tillgång till hemlig information hade tidigt börjat informera den sovjetiska underrättelsetjänsten på grund av kommunistiska sympatier. Den slogs först sönder av Gestapo under andra världskriget. (Costello och Tsarevs bok innehåller ett helt kapitel om ”Röda kapellet”, men Orlovs andel i att skapa de första kontakterna verkar i bästa fall ha varit perifer.)¹⁴⁷

De kvarvarande källorna är entydiga. I rikskrigsdomstolens dom i december 1942: ”I början av 1938, under kriget i Spanien, fick svaranden [= Harro Schulze-Boysen, RT] veta att det förbereddes ett uppror med hjälp av den tyska säkerhetstjänsten i området kring Barcelona mot den röda regeringen där. Detta meddelande vidarebefordrades av honom tillsammans med Pöllnitz [en annan medlem i gruppen, RT] till den sovjetiska ambassaden i Paris.”¹⁴⁸ Att de nazistiska myndigheterna inte alls hade fel om dateringen framgår av hela texten, där

¹⁴⁵ Citat ur akterna i Zarew/Costello, *Der Superagent*, s. 398.

¹⁴⁶ Ibid. – Ett liknande argument på s. 126.

¹⁴⁷ Ibid., s. 115–155.

¹⁴⁸ Rikskrigsdomstolens dom mot gruppen kring Harro Schulze-Boysen 19/12 1942 dokumenteras i Norbert Haase (red.), *Das Reichskriegsgericht und der Widerstand gegen die nationalsozialistische Herrschaft. Katalog zur Sonderausstellung der Gedenkstätte Deutscher Widerstand*, Berlin 1993, s. 103–121, se s. 105.

denna handling ingår i en kronologisk serie av deras andra aktiviteter. Resten av litteraturen tillåter också samma datering. Till exempel dateras denna händelse ännu mer exakt i brev från Harro Schulze-Boysen till början av februari 1938.¹⁴⁹ Dessutom finns inte något alls om nazisternas samarbete med POUM eller anarkisterna i planeringen av denna åtgärd eller denna kupp: Den annorlunda dateringen av majdagarna är så tydlig att ett samband även efter nio månader bara kunde etableras bakåt genom tidsresor.

Lästips

Tidsdokument

[Vad är och vad vill P.O.U.M.](#)

[Resolution om Moskvaprocessen av P.O.U.M.s exekutivkommitté \(augusti 1936\).](#)

[Världen i dag - tidskrift för politik, ekonomi och arbetarrörelse. Specialnummer \(1938\) om Spanien](#) (tidskrift utgiven av Kommunistiska internationalen)

[Processen mot POUM - Artiklar ur Folkets Dagblad och Arbetaren](#)

[Processen mot POUM - Artiklar ur Ny Dag \(SKP:s dagstidning\)](#)

[För en revidering av POUM-rättegången eller omedelbar amnesti](#) (november 1938)

Terence Phelan (Sherry Mangan): [Flykten från Barcelona](#) (mars 1939)

Historiska arbeten

Burnett Bolloten: [Spanska inbördeskriget: Revolution och kontrarevolution](#) (kap. 48 och 49 handlar specifikt om förföljelsen av anarkister och POUM)

Fernando Claudin: [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 1](#) (förf. f d spansk kommunistledare). Avsnittet om Spanien finns i kapitlet om folkfrontserfarenheten. Det finns också som ett separat utdrag: [Den olägliga revolutionen \(Spanien 1936-1939\)](#)

Martin Fahlgren: [Mordet på Andreu Nin – hur gick det till?](#) (innehåller bl a utdrag ur den av Tosstorff refererade boken av Costello/Tsarev)

Stephen Kotkin: [Från en klippbrant](#) (utdrag ur Kotkins Stalin-biografi som bl a handlar om det spanska inbördeskriget sett från Moskvastalins horisont) och [Mordet på Nin](#).

Pelai Pagès (katalansk historiker): [Katalonien i krig och revolution, 1936-1939](#) (bok) och [Stalinisterna och POUM under inbördeskriget i Spanien](#) (artikel)

René Revol: [Moskvarättegångar i Spanien](#)

---

¹⁴⁹ Hans Coppi/Geertje Andresen (red.), *Dieser Tod passt zu mir. Harro Schulze-Boysen – Grenzgänger im Widerstand. Briefe 1915 bis 1942*, Berlin 1999, s. 252f.